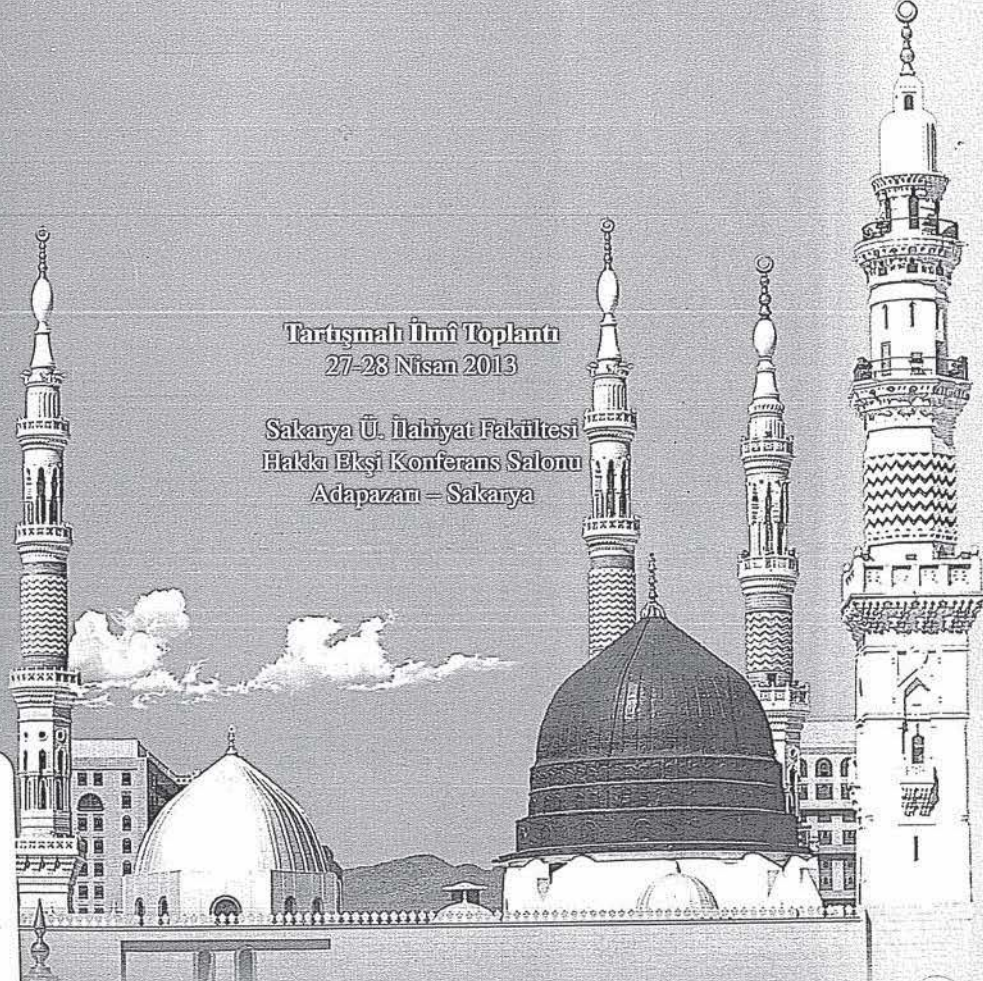

TARTIŞMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

İSLÂM MEDENİYETİNİN
KURUCU NESLİ
SAHÂBE
-Sahâbe Kimliği ve Algısı-

Tartışmalı İlmî Toplantı
27-28 Nisan 2013

Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi
Hakkı Ekşi Konferans Salonu
Adapazarı – Sakarya

ISAN

BU KİTAP
İSLAM İLMİLER
ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN
HAZIRLANMIŞTIR

ensar

EHL-İ SÜNNET GELENEĞİNDE SAHÂBE ALGISI

Yusuf BENLİ*

Bu bildirinin amacı, Ehl-i Sünnet kimliğinin inşâ ve çerçevesinin belirlenmesinde sahâbe anlayışının etkilerini incelemek, aynı zamanda sahâbeye efdaliyet konumu kazandırılmasında ve sahâbenin tezkiyesinde de Ehl-i Sünnet'in rolünü tespit etmektir. Ayrıca, Ehl-i Sünnet kaynaklarında sahâbenin yerini tayin etmek, Sünnî kaynaklarda sahâbe bağlamında oluşan kriterlerin kullanımına bağlı olarak oluşan Sünnîlik tavrını ortaya koymak ve sonuçlarını değerlendirmektir.

I. Giriş:

İlk Dönem Siyâsî Hâdiselerin Sahâbeye Dâir Sonuçları

İlk dönem İslâm toplumunda siyâsî iç karışıklıkların şekillendirdiği siyâsî-fikrî hareketler olarak ortaya çıkan ve daha sonra fırkalaşma süreci yaşayan gruplar arasındaki ayrılık ve farklılaşmaların esas nedeni hilâfet/imâmet mevzuu ile alakalı hususlardı. Hilâfet meselesi ve "mürtebib-i kebîre" konusu gibi ilk ihtilâf konuları bazı sahâbî şahsiyetlerle ilgili görüş ayrılıklarından kaynaklanmıştır.

Sonuçta, ihtilâf konusu edilen sahâbîye taraftarlık veya karşıtlık olarak ortaya çıkan oluşumların her biri ana bünyeden ve diğer gruplardan ayrılıp müstakil bir hüviyet kazanmışlardır. Fırkaların sahâbeye yönelik muhtelif bakış açılarına sahip olmalarında ve sahâbeye dâir değişik yargıya ulaşmalarında; şüphesiz, dönemin tarihî, siyâsî, sosyal ve benzeri şartları etkili olmuştur. Tarihî süreçte, hakkında ihtilâf edilen sahâbe ile ilgili farklı anlayışlar, zamanla kişilerle ilgili olmanın ötesinde fikrî boyut kazanarak fırkalar arasında tartışma konusu yapılmıştır. Meseleye yaklaşım bir inanç meselesi haline almış, siyâsî ve tarihî bir olay olmaktan çıkarılmış, bir yargılama, suçlama, savunma tarzında çekişme ve çatışmaları da körüklemiştir.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

İlk dönem farklı sahâbe anlayışları şeklinde ortaya çıkan durumun kendisi, tedvîn dönemine ilişkin gelişmelerden, siyâsî-fikrî çatışmalara değin İslâm tarihinde birçok alanda, daha sonraki gelişmelerin önemli bir sebebi ve sâiki olmuştur. Aynı zamanda sahâbeye bakışın farklılaşması; bilgi kaynaklarındaki ayrılıklara yol açmış, dinin temel kaynaklarından biri olan hadis rivâyetine bakışı etkilemiş ve farklı din anlayışlarını oluşturan bir dizi sonuçlar da ortaya çıkarmıştır.

Hz. Ali'ye düşmanlık yapan Hâricîlerle, benzer tutumu sürdürdüğü anlaşılan Emevîlerin ve diğer taraftan Hz. Ali taraftarı çevrelerin birbirleriyle mücadeleleri, sahâbeye dair "sebbü's-sahâbe", ta'n, şetm, teberrî ve tekfir anlayışına tesir etmiş ve bunun yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Süreçte ortaya çıkan akidevî-kelemî problemlerden birisini de sahâbe konusu teşkil etmiştir.

Kimi sahâbî şahsiyetlere bakıştan haberdar olmamızı sağlayan dönemin birinci el kaynakları arasında günümüze ulaşan bazı metinler, meselâ Sebeî gibi zümrelerin özellikle ilk iki halife hakkındaki olumsuz fikirlerini tespitinde önem arz etmektedir.

İlk dönemin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e yönelik teberrî anlayışını gösteren ilk metinlerden 70/689'lı yılların başında yazılan Hâricî-İbadi Salim b. Zekvan'ın *Sîre*'sinde; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında Sebbâbe (Sebeiyye)'den pek çoğunun ilk iki halifeden uzaklaştıkları, onlarla ilgili yalanlar söyledikleri ve onlara karşı zulümleri ifade edilmektedir.¹ Yine, Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye (99/717) tarafından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman aleyhtarı Sebeiyye'nin fikirlerini çürütmek için kaleme alınan *Kitabü'l-İrcâ* da, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında Kûfe Şi'îliği'nin izlerini taşıyan önemli kaynaklar arasında sayılır. Muhtemelen 73/692 yılında yazılan "*Kitabu'l-İrcâ*" adlı risâlede yer alan şu ifadelerde; ...Şâyet biri bize konumumuzu ve dünya görüşümüzü sorarsa, bizler... imamlarımız arasında Ebû Bekir ve Ömer'i tasdik ederiz, bunlara itaat edilmesi gerektiğini savunur ve bunlara karşı gelinmesini de kınarız. Onların düşmanlarının düşmanlarıyız. ...Ebû Bekir ve Ömer'e sadık kalmaya gayret gösteriyoruz, zira toplum bu ikisi hakkında herhangi bir mücadeleye ya da tartışmaya girmemiştir..." Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i doğru yolda bulunan halifeler olarak kabul etmiş olan Hasan b. Muhammed b. el-

¹ Bkz. Kutlu, Sönmez, "Salim b. Zekvan'ın *Sîre* Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV(1996), Ankara 466-475.

Hanefiyye'nin bu metninde, ilk halifelere dil uzatan zümreler Sebeiyye (es-Sebeiyye el-Mütemenniye) olarak adlandırılmıştır.²

Hicrî I. asrın son çeyreğinden itibaren Hz. Ali taraftarı bazı çevrelerde Hz. Ali'yi ilk iki halifenin üzerine yerleştirme eğilimi, Muhtar es-Sakâff'nin ölümünden sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i kötüleme fikrine dönüştü. "Sebeî" kavramı; *Salim b. Zekvan'ın Sîresi*'nde Hz. Osman karşıtlığı için kullanılırken, teberrî fikrine sahip olan Sebeîlere reddiye mahiyetinde olan *Kitabu'l-İrcâ'* da ise, ilk üç halifenin aleyhtarlığını da içine alan anlamda kullanılmış olmalıdır.

Sahâbeye ilişkin olumsuz tavırlara karşın ilk dönem Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında herhangi bir tartışmaya girmeyen "ircâ" anlayışı ve ilk tarafsız zümrelerde görülen fitneden uzak durma tavırları³, ilk Sünnî görüşün nüvesi durumundadır. Sahâbe arasında vukû bulan ihtilâflar ve özellikle çatışma konuları ile ilgili hususlara dair Sünnî yaklaşımın, genellikle "sahâbenin sadece hayırla anılması müstesna, başka türlü kendilerinden bahsetmekten kaçınılır"⁴ şeklinde olduğu görülmektedir.

Ehl-i Sünnet'i, fikrî ve dinî bir oluşum olarak ortaya çıkaran hâdiseler ve şartlar, sahâbe anlayışı farklılaşmalarıyla irtibatlı bir süreçle de ilgilidir. Dolayısıyla, Ehl-i Sünnet kimliği doğrudan sahâbe anlayışı ile ilişkili bir süreç sonucu oluşmuştur denebilir.

II. Ehl-i Sünnet Kimliğinin Belirlenmesinde Sahâbe Anlayışının Etkileri

1. Ehl-i Sünnet'in Tanım ve Teşekkülünde Sahâbe Anlayışının Yeri

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat veya kısaca Ehl-i Sünnet'in klasik tasnif sistemi içinde "Selef dönemi" veya "Ehl-i Sünnet-i Hâssa" olarak isimlendirilen safhası ve bu devreden bir asır sonraki gelişmelerle "Halef" dönemi veya "Ehl-i Sünnet-i Âmmе" isimleri altında ele alınan dönemleri⁵ sahâbeyi⁶ dinî hassasiyet konusu yapmıştır.

² Kutlu, Sönmez, "İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", *AÜİFD*, XXXVII (1997), 324-328, 327.

³ Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim (548/1152), *el-Milel ve'n Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâur, I-II, Beyrut 1998, I, 161.

⁴ Taftâzânî, Ömer b. Abdullah, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi, Şerhu'l-Akâid*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, 340.

⁵ Fıçlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, 63-78.

Sonraki devirlerde Ehl-i Sünnet isminin kaynağı olarak İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı belirtilen rivâyet gösterilmiştir. Bu rivâyette "kurtuluşa erecek" tek fırkanın, "Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâ'a" olduğu ifade edilmiş, bunların da Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolunda olanlar olduğu belirtilmiştir.⁷ "Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolu" veya "sahâbenin ve tabiînin mezhebi" ve "Hz. Peygamber'in sünneti" kavramlarına, ilk dönemden itibaren farklı kişilerin kullanımında içerik itibariyle çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlandırmalara göre de Ehl-i Sünnet'in öncüleri olarak görülenler ve Ehl-i Sünnet kapsamında mütâlâa edilenler birçok müellifte birbirinden farklılık arz etmektedir. Ehl-i Sünnet kavramı ilk dönemlerden itibaren pek çok anlamda kullanılmıştır. Yazardan yazara, dönemden döneme, hatta bir yazarın farklı eserlerinde farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Biz burada, ekolü kimin/kimlerin temsil ettiğini yada kendisine Ehl-i Sünnet adını kullanan bütün kişilerin bunu hangi anlamda kullandıklarını ve onların tek tek sahâbe anlayışını ortaya koyacak değiliz.

Özellikle Ehl-i Sünnet'in tanımında "Hz. Peygamber'in sünneti" ile sahâbe ilişkisi boyutu, Ehl-i Sünnet'in tanımlanmasında yer verilmesi gereken bir konudur. Bazı fakihlerce "sahâbe döneminde olmayan veya onların yapmadığı" bazı hususların "bid'at" olarak değerlendirilmesiyle, "bid'at" nitelemesi de sünnet ve sahâbeyle ilişkili tartışılan konular arasındadır. Yine "Ehl-i Bid'at" nitelemesinin de, sünnet ve sahâbeyle ilişkili boyutları vardır.

⁶ Arapça bir kelime olan sahâbe sözcüğünün tekili olan sahâbî, lügat yönünden sohbet kelimesinden türetilmiş olup zaman veya mekan tahdidi olmaksızın, bir kimse ile sohbeti bulunan bir başka kimseye nisbet edilen isimdir. Arkadaşlık etmek ve bir kimseye beraber bulunmak anlamına gelen "sahibe-yeshabu-sahâbeten-sohbeten" fiilinden türemiş tekil bir isimdir. Aynı kökten sâhip kelimesinin çoğulu ise sahb, ashâb ve sahâbe şeklinde gelmektedir. İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1995, VII, 85; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara 1997, 69; Bağcı, H. Mûsâ, *Hadis Rivâyetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, -*Hadis Metodolojisinde Sahâbenin Zabtı*-, Ankara 2004, 15-16.

⁷ Malâtî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman (377/987), *et-Tenbih ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zahid Kevserî, Kahire 1993, 13; Şehristânî, *el-Milel*, I, 19-20; İcî, Abdurrahman İbn Ahmed (736/1335), *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut-Kahire-Dimeşk, ts, 414, 429.

Kitâbu's-Sünne ve'l-Cemâa ve "*Risâletü fî Usûli Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*" isimli risâlelerde, sahâbeyi gördüğünü söyleyen fukahâ ve ulemânın üzerinde ittifak ettiği hususlar ifade edilirken, ittifak edilen görüşler arasında sahâbeden geri durmamak, ehl-i tevhid ve büyük günah işleyenleri tekfir etmemek, Hz. Peygamber'den sonra insanların en efdalinin sırasıyla dört halife olduğunu kabul etmek zikredilmiştir.⁸

Ehl-i Sünnet'in temel görüşleri olarak ifade edilen görüşleri arasında Hz. Peygamber'in ashâbı ile ilgili görüşlerine de yer verilmektedir. Sahâbenin hiçbirinden uzaklaşmadıkları ve onların birini diğerinden de tefrik etmedikleri ve Hz. Peygamberden sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyetini kabul ettikleri belirtilmektedir.⁹ İlk siyâsî ihtilâflar ve buna bağlı sonraki gelişmelerde sahâbeye ilişkin görüş ayrılıklarıyla farklılaşan ve fırkalaşan gruplara karşı Ehl-i Sünnet'in ortaya koyduğu bu görüşler, aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in tanımlanma ve teşekkülündeki yerini ve önemini de göstermektedir.

Emevîler devri tablosunda görülen "umûmî dinî hareket" olarak nitelenebilecek Müslümanların ana bünyesinin Şi'ilerin aksine, kendilerini Sünnî olarak görmeye başlamaları, Sünnî tâbirini kullanmaları ve Sünnîliğin kendi varlığını fark etmeye başlaması, Sünnîlik ve Şi'îlik arasındaki kutuplaşmanın doğuşu ile sıkı sıkıya bağlıdır. Şi'îliğin Hz. Ali'ye özel bir yer vermesi, diğer halifelerden ve sahâbeden teberrî anlayışına karşı, belli bir dönemde Sünnîliğin esaslarından birini teşkil eden husus, ilk dört halife ile ilgili efdaliyet sıralaması ve sahâbeye dair görüşleriydi. Özellikle üçüncü/dokuzuncu asrın sonunda, "umûmî dinî hareket" içindekilerin ekseriyeti, sünnete dayalı bir hadis mefhumunu kabul etmişlerdi. Bu ise, bütün sahâbenin doğruluğunun (adl) kabulü demektir. Sünnîler arasında mutlak ittifakın bulunduğu îtikâdî noktalar da, umûmî sünnet mefhumunun kabulü ile ilk dört halifenin tarihî sıra içinde tasdikî idi. Şi'îler ise, buna zıt olarak Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in meşrû halefi olduğunu ve Zeydîlerin hâricindeki bütün Şi'îler de ilk üç halifenin

⁸ Malâtî, 14-15.

⁹ Malâtî, 15; Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1993, 350; Pezdevî, Sadru'l-İslâm İmam Ebû Yusr Muhammed (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akâidi (Kitabu Usuli'd-Dîn)*, çev. Ş. Gölcük, İstanbul 1980, 351; İcî, 429-430.

"gâsıb" olduklarını kabul ediyorlardı. Hadis kabullerini de bu anlayışlarına dayandırıyorlardı.¹⁰

Ebû Hanîfe (150/767)'nin *el-Fıkhü'l-Ebsat, el-Fıkhü'l-Ekber, el-Vasıyye, Risâle ilâ Osman el-Bettî* isimli risâlelerinde, Ehl-i Sünnet'in sahâbe hakkında hükmüne temel olan görüşleri yer almıştır.¹¹ Ebû Hanîfe: "Ben Hz. Peygamber'in ashâbı arasında önceden geçen ihtilâflar için, 'Allah en iyisini bilir' diyorum" şeklinde ifade ettiği bu görüşünün, kendinden önceki bazı selef ulemasının görüşleriyle benzerliğine dikkat çeker. Büyük günah işleyeninin durumu ile ilgili olarak Ata b. Ebî Rebah (114/732) ve Ömer b. Abdulaziz (101/719) gibi kendi görüşünün benzerini savunan bazı kişileri zikrederek, Hz. Ali'nin *Kazıyye* kitabını yazarken, çarpışan iki zümrenin ikisini de "Mü'min" olarak isimlendirdiğinin kendisine ulaştığını ifade eder. Ebû Hanîfe, Osman el-Bettî'ye yazdığı risâlede:

"Hz. Ali ve Hz. Ömer, Mü'minlerin emiri ismini aldılar. Ashâb onları Mü'minlerin emiri diye isimlendirirken, bütün farızalarda ita-atkâr olanların emiri mânâsını mı kastediyorlardı? Hz. Ali kendisiyle harbeden Şam ehlini, *Kazıyye* kitabında 'mü'minler' olarak isimlendirmiştir. Hz. Ali kendileriyle harp ederken, onlar işledikleri amelde hidâyeti bulmuşlar mıydı? Hz. Peygamber'in ashâbı birbiriyle savaştı. Karşılıklı savaşan zümrelerin, her ikisi de fiillerinde hak ve hidâyete ermiş değillerdir. el-Bağıye=mütecaviz ismi sana göre nedir? Allah'a yemin ederim ki kible ehlinin günahları arasında adam öldürmekten hele Hz. Peygamber'in ashâbının kanlarını dökmekten daha büyük bir günah bilmiyorum. Çarpışan iki zümrenin sana göre isimleri nedir? Her ikisi de aynı zamanda isâbetli değildir. Eğer her ikisinin de isabetli olduğunu söylersen, o takdirde bid'at işlemiş olursun 'Her ikisi de isabetsizdir' dersen yine bid'atçı olursun. Eğer 'ikisinden biri hidâyet üzeredir' dersen diğerinin durumu nedir? Eğer 'Allah bilir' dersen isabet etmiş olursun. Sana yazdığım bu hususu anlamaya çalış." ¹²

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. R. Fıçlalı, İstanbul 1998, 75-97, 327-329.

¹¹ Risâleler ile ilgili bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 7-18.

¹² Ebû Hanîfe, en-Nûman b. Sâbit (150/767), *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, İstanbul 1992, 67-68 (Arapça 82-84).

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*'de "Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi, Ebû Bekir es-Sıddîk, sonra Ömer el-Fârûk, sonra Osman b. Affân Zû'n-Nüreyn, daha sonra Aliyyu'l-Murtaza'dır. Allah hepsinden razı olsun. Onlar doğruluk üzere, doğruluktan ayrılmayan, ibâdet eden kimselerdir. Hepsine saygı ve sevgi duyarız. Hz. Peygamber'in ashâbının hepsini hayırla anarız."¹³

Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin yer aldığı *el-Fıkhü'l-Ebsât* isimli risâlede talebesi Ebû Mutî' el-Belhî'ye verdiği bir cevapta sahâbe hakkında "teberrî" ve "tevellî" görüşlerine karşı Ebû Hanîfe: Hz. Peygamber'in ashâbından hiçbiri ile ilgiyi kesmemeyi, birini sevip diğerini sevmemezi etmemeyi, Hz. Osman ve Hz. Âli'nin durumunu Allah'a havale etmeyi salık vermektedir.¹⁴

Ebû Hanîfe'nin sahâbe ile ilgili bu görüşlerinin Sünnî müelliflerde de aynen devam ettirildiğini görmekteyiz.¹⁵ Ehl-i Sünnet'in sahâbe hakkındaki görüşlerinin temelini teşkil eden bu anlayış akidevî ve fikhî gelişmeler seyrinde Ebû Hanîfe ve ondan evvelkilerin çeşitli meselelerle ilgili ortaya koyduğu esaslarla geliştirilmiştir. Ehl-i Sünnet'in îtikâdî görüşleri Eş'arilik¹⁶ ve Maturidîlik adı altında tedvin edilmiş olmuştur. Maturidîlik ve Eş'ariyye Sünnî düşüncenin, naklî ve aklî delillerle savunmak suretiyle "akaid"den "kelâm"a geçiş sürecini başlatan akımları olarak görülmektedir.¹⁷

Ehl-i Sünnet geleneğinin takip ettiği Ehl-i Rey¹⁸ ve Ehl-i Hadis¹⁹ kullarları arasında zamanla bir yakınlaşma olmuş ve aralarındaki

¹³ Ebû Hanîfe, 57 (Arapça 73).

¹⁴ Ebû Hanîfe, 35 (Arapça metin 44)

¹⁵ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Meymûn b. Muhammed (508/1115), *Tebşîratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. H. Atay-Ş. A. Düzgün, Ankara 2003, II, 514-533; Nureddin es-Sâbûni (580/1184), *el-Bidâyetü fî Usûli'd-Dîn*, Dimeşk 1979, 58-61;

¹⁶ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (260/324), Hz. Peygamber' den sonra hilafeti üstlenen dört halifenin sırasıyla zamanlarının en üstün kimseleri olduğu görüşündedir. Eş'arî'nin efdaliyet sıralamasını halifelik sıralamasına göre yapması onların hilafetini meşru gösterme endişesinden kaynaklanmaktadır. Eş'arî'nin görüşleri konusunda bilgi için bkz. Hüseyin Aydın, *Ebu'l-Hasan Eş'ari'de Nazar ve İstidlal*, Malatya 2003, 362-367.

¹⁷ Kahraman, Hüseyin, "Mâturîdilikte Hadis Kültürü Üzerine: İki Tenkidin Tenkidi", *HTD*, III/2, İstanbul 2005, 169.

¹⁸ Muhammed el-Hudârî, *İslâm Hukuk Tarihi*, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul 1974, 160-165.

farklar azalmıştır. Ehl-i Rey geçmiş faaliyetlere nazaran daha fazla hadis malzemesine müracaat ederken, Ehl-i Hadis'in de hadisleri anlama ve yorumlamada rey ve dirâyete daha fazla yer vermeye başladığı döneme girilmiştir. Bu dönemde "bir geçiş dönemi âlimi", kimilerince "Ehl-i Rey ile Ehl-i Hadis yaklaşımlarını cemedden birisi" olarak nitelenen kişi İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'dir (132-189/749-805).²⁰ O, hicrî ikinci asırda, Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis tartışmalarının²¹ odağında yer alan en önemli şahsiyetlerden biridir. Nitekim İmam Şafiî (204/819) de iki yaklaşımı te'lif eden bir âlim olarak anılmaktadır. Şafiî'nin bu sıfatla anılmasında hocası Şeybânî'nin de tesir ve katkıları olduğu söylenebilir.²²

Şeybânî, ilmin dört yolu olduğunu açıklarken üçüncü olarak sahâbenin icmârını tereddütsüz almakta, sahâbenin ihtilâf ettiği hususlarda bu sahâbî görüşlerinden birini tercih etmekte fakat her halükârda onların görüşlerinden dışarı çıkmamaktadır. Sahâbenin kavil ve görüşlerine bu kadar ehemmiyet vermesinde onun Peygamber sünnetine dayandığını düşünmelerinin ve dolayısıyla onu sünnet kapsamında görmelerinin rolü olsa gerektir.²³ Nitekim Şeybânî'nin sahâbe ve tâbiün hakkındaki şu sözleri de bu yaklaşımı teyid etmektedir: "İlk nesilden daha fakih bir topluluk gelmemiştir. İlim ancak evvelkilerin ilmidir. Fıkıh da ancak onların fıkıhudur. Onlar

¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İhtilâfu fi'l-Lafz ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî, Kahire 1349/1930, 9; Ahmet Emin, *Fecrül-İslâm*, Beyrut 1975, 244.

²⁰ Şeybânî, devrinin meşhur muhaddislerinden hadis tahsil etmiş; Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a öğrencilik yaparak hadis yanında rey yani fıkhıta uzmanlaşmış, diğer taraftan Malik'ten *Muvatta'*ı dinleyerek bu eserin râvîlerinden biri olmuştur. Öte yandan Şafiî'ye hocalık yapmış, Esed b. el-Furât vasıtasıyla Mâlikî lîretatürüne tesir etmiş ve eserlerinden bazı Ehl-i Hadis mensupları da yararlanmıştı. Özşenel, Mehmet, "İmam Muhammed Şeybânî'nin İçtihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *Usûl İslâm Araştırmaları*, III, Sakarya 2005, 91-92; Muhammed eş-Şeybânî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gıyaseddin Arslan, *Muhammed eş-Şeybânî'nin Kur'an'ı Yorum Metodu*, Ankara 2004,

²¹ Özafşar, Mehmet Emin, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması", *AÜİFD*, XLI (2000), 225-270.

²² Özşenel, 92-93; İmam Şafiî'nin Sünnî gelenekteki bazı etkileri ile ilgili bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, "İmam Şafiî'nin "Risâlesi"nin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, X/1-2-3-4, Ankara 1997, 87-99.

²³ Özşenel, 94-96.

Resûlullah'ın (s.a.v.) durumunu bizden daha iyi biliyorlar ve ona yakın olmak için daha fazla gayret gösteriyorlardı."²⁴

İtikâdî konuların Kitap ve Sünnet'ten sonra sahâbe ve tâbiûnun sözleriyle desteklenmesine önem veren bir metodu esas alan Hadis taraftarlarının tamamı olmasa da, çoğunluğu bu üçünü birden delil olarak sıralamışlardır.²⁵ *Ehlü'l-hadis* veya *ashâbu'l-hadis* tâbirlerinin bazen *ehlü's-sünne*'den farklı bir manaya sahip olduğu, fakat kesin ifâdenin yazardan yazara değiştiği hususu kaydedilebilirse de, onların sahâbenin tamamını kabul ettikleri ısrarla belirtilmiştir.²⁶ Ehlü's-Sünnet'in tanımında ifade edilen "sahâbenin ve tabiûnin mezhebi" ve "Hz. Peygamber'in sünneti" kavramları, Hz. Peygamber'in düşünce ve davranışlarına uygun bir yolu, O'nun emir ve yasaklarını, ilk Müslümanların Resûlullah'tan tevâris ederek takip ettikleri anlayış ve çizgiyi ifade eder. Aynı zamanda müteşâbihâtın derinliklerine dalmaksızın, sahâbe ve tâbiûnun takip ettikleri teslimiyetçi metodu, bir başka ifadeyle; Hz. Peygamber ile ashâbının akaid sahasında takip ettikleri yolu izleyenleri ifade eder. Bu anlamda Ehl-i Sünnet herhangi bir ekol ve fırkanın ismi olmayıp; aksine bir metodolojinin adıdır. Diğer başka kastedilen anlamları ile Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerle onları fazla irdelemek ve te'vîl etmeksizin inananları ve sahâbe ile tâbiûn döneminde olmayan bid'atlara mensup anlayışları benimseyen Ehl-i Bid'attan olmamayı da ifade eder. Bu ve benzer anlamlar ile selef ya da ashâbu'l-hadis, Ehl-i Sünnet'in kapsamında değerlendirilmiş olmaktadır.²⁷

Ahmed b. Hanbel, "sahâbe ve tabiûn mezhebinde bulunan fukahâ ve muhaddisûnun yolu" şeklinde tarif olunan "Selef" in itikâddaki imâmı olarak görülür.²⁸ İbn Hanbel'in siyâsî anlayışına gö-

²⁴ Özşenel, 96 (Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hüccce alâ ehli'l-Medine*, thk. Mehdi Hasan Şahcihanpûrî, Lahor 1981, I, 290-291'den naklen).

²⁵ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002, 166-168.

²⁶ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 333.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesi'nde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bidat Adlandırmaları*, Erzurum 2001, 35-54.

²⁸ Selefin üzerinde birleştiği hususlar, Allahu Teâlâ'yı teşbih ve tecsimden tenzih etmek için müteşâbihlerden kaçınmak ve üzerlerinde fikir yürütmemektir. Yüce bahisler, Peygamber ve sahâbeye gizli değildir (Marifet Ehlini Teslim). Bu bakımdan onların herkese kapalı olduğu sanılmamalıdır. Ancak bunlar üzerinde durmak yerine, "te'vilini ancak Allah bilir" diyerek

re, "hulefâ-i râşidîn" in hilâfetlerinin geçerliliği ve fazilet sıraları, Hz. Peygamber'in hadisinde işaret ettiği²⁹ halife oluşlarındaki tarihî sıraya göredir. Muâviye de dâhil olmak üzere bütün ashâb iyilikle anılır. Cemaatin birlik ve beraberliğini gâye edinen bu anlayış, ashâbın ihtilâflarını münakaşa etmekten sakınmayı ve Allah'tan hepsine rahmeti ile muamele etmesini istemeyi gerektirir.³⁰

İbn Kuteybe, eğer insanlardan Ehl-i Sünnet'i göstermesi istense, Ashâbu'l-Hadisî göstereceklerini söyler.³¹ Ashâbu'l-Hadisî Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in takdiminde (diğer sahâbelerden üstün tutulmasında) ittifak ettiğini belirtir.³²

"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" dairesinde yer alan Müslümanlara Emevîlerin hilâfeti konusunda belli bir görüş isnad etmek doğru değildir. Çünkü bu insanlar arasında Emevî yönetimini destekleyenlere rağmen ona muhalefet edenler de vardı. Bunlardan kimi tavrını açıkça ifade etmişken kimi de sükûtu tercih etmiştir. Bu kimseleri diğer fırkalardan ayıran tek şey, râşid halifelerin hepsinin meşrûluğunu kabul etmeleriydi.³³

2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarının Oluşumuna Sahâbeye Bakışın Tesirleri

Değişik siyâsî oluşum ve fırkalarda sahâbeye bakışın farklılaşmasının tezâhürleri, İslâm tarihinde tedvîn dönemine tesir etmiştir. Farklı sahâbe anlayışları, temel bilgi kaynaklarının da sahâbe anlayışlarına göre farklı oluşmasını, dinin temel kaynaklarından biri

onların bilgisini ehline bırakıp te'vile gitmemek gerekir. Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 63-66.

²⁹ Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesinde îrad ettiği ifade edilen hadis şudur: "Benim ve benden sonra gelecek olan Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyunuz! Ona sınımsız bağlanınız! Sünnete ittibâ ediniz ve bid'atlardan kaçınınız; çünkü her bid'at dalâlettir" Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Beyrut 1398/1978, IV, 126-127; Ebû Dâvûd (No: 4607); Tirmizî (No:2676).

³⁰ Laoust, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E. Ruhi Fığlalı- Sabri Hizmetli, İstanbul 1999, 132. Söz konusu görüşler, Hadîs taraftarlarının akidesini ele alan eserlerde de, onların temel akide esasları arasında yer alır. Bkz. Kutlu, *İslâmı Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 70.

³¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, *Hadis Müdâfaası*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1998,165-166.

³² İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, 81-83.

³³ Câbirî, M. Âbid, *Arap Aklının Oluşumu (Tekvînü'l-Akli'l-Arabi)*, çev. İbrahim Akbaba, İstanbul 1997, 149.

olan hadisin tedvinini ve hadis rivâyet malzemelerine bakışı etkilemiştir. Diğer fırkalarda olduğu gibi Ehl-i Sünnet kaynaklarının tedvininde de, onların sahâbe anlayışları doğrudan etkili olmuştur.

Sahâbenin hadis metinleri, siyer ve megazî ilimlerinde senedin ilk halkası olması sebebiyle, ilgili malzemenin mevsukiyetinin tespit edilmesinde güvenilirliği çok önemlidir. Sahâbe arasında vukûa gelen fitne hadiselerinin bazı fayda ve hikmetlerinden söz edilir. Kur'ân'ın tedvini ve çoğaltılması, hadislerin tedvini, senet aranması bunlardan bazılarıdır.³⁴ Bazı hadislerin âhâd durumda kalması veya âhâd haber konumuna düşmesinde hizip farklılıkları nedeniyle rivâyetin itibar görmemesi etkili olabildiği gibi Hz. Ali ve Hz. Osman'a dayanan rivâyetlerde çekinceler konmasında, özellikle sahâbeye dair bazı hadislerin mevzû kabul edilip/edilmemesinde de hizip farklılıkları etkili olmuştur.

Sünnî muhaddisler, râvîlerin sahâbeye karşı tutum ve görüşlerine hassasiyet göstererek, râvînin adalet vâfını tespit ederken, sahâbe hakkındaki ta'n, teberri ve tekfir etmek gibi tavırları bakımından da râvîlerin durumunu göz önünde bulundurmışlardır. Sahâbeye karşı bu tür tutumlarını galîz boyutlarına göre derecelendirmiş, bilhassa sahâbenin ileri gelenleri hakkında yalan ve tekfirden bulunanların rivâyetlerini umûmiyetle kabul etmemişlerdir.³⁵

İnsanlar, imâmet konusunda, bilhassa Şî'a ve Hâricîlerden bazı ihtilâfların yaygınlaşması üzerine, özellikle "Hulafâ-ı Râşidîn'in zemedilmesine müncer olan bir kısım taassup ve katılıklara düşünce, kelmacılar, -Hulafâ-ı Râşidîn'in ahvâlini araştırmaya, onların hilâfete liyâkatlarını ve efdaliyetlerini tahkik etmeye lüzum olmadığı hususundaki kesin kanaatlerine rağmen- bu imâmet meselesini ilm-i Kelâma dâhil ettiler..."³⁶ "Hulefâ-i Râşidîn'in sahâbe ve aşere-i

³⁴ Canan, İbrahim, *Peygamber Yıldızları Sahâbe Dünyası*, İstanbul 1996, 123-128.

³⁵ Bkz. Sehâvî, A. B. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfıyeti'l-Hadis*, Beyrut 1996, I, 279-280, 330; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, II, 10; Kırbaçoğlu, M. Hayri, "Ashâbü'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı", *İslâmî Araştırmalar*, 5, Ankara 1987, 80; Buhârî ve Müslim'in "Ehl-i Bid'at"ın hadislerini kabul etmesi sebebiyle ve Hz. Ali'nin katili İbn Mülcem'e mersiyesi olan İmrân b. Hitân es-Sedûsî (84/703) isimli bir râviden hadis alınması ile ilgili eleştiriler için Bkz. Hatipoğlu, M. Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar*, X/1-2-3-4, Ankara 1997, 6-7.

³⁶ Taftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, 323.

mübeşşere kimliği ile faziletleri vurgulanarak, Sünnî kelim kitaplarında da bu tarzın devam ettirildiği görülür.³⁷

Ehl-i Sünnet, "Hilâfetu'l-Hulefâi'r-Râşidin" denilen halifeliğin, İslâm yönetim sisteminin örnek alınması gereken ideal ve model olduğunda icmâ etmiştir. Çünkü bu asır, sahâbe asrıdır. Sahâbe, Resûlullah ile çağdaş olanlar ve ondan bilgi alanlardır. Bu yüzden onlar, İslâm'ın gerçeklerini anlaşılması gereken biçimde temsil ederler, onlar Hz. Peygamber'den sonra örnek alınacak kimselerdir. Sahâbenin herhangi bir konuda birleşmesi, yüksek mertebeli bir icmâ sayılır. Çünkü "icmâ", İslâm hukukunun kabul edilmiş bir kaynağıdır. Sahâbenin icmâi da en kuvvetli bir icmâdır.³⁸

Ehl-i Sünnet'in *el-İmâme ve's-Siyâse*'de en son "kelam" eden grup olduğu kesin olarak gözükmektedir. Hicrî II. yüzyılın ortalarında yani tedvin asrında imamet (=hilafet) meselesi ile ilgili başlayan hilâfetin kurumsallaştırılması girişiminde Şî'a'nın "geçmişin siyasetlerini" eleştirmeye dönük bu tavırları karşısında "geçmişin siyasetlerini" savunma konumuna düşen Ehl-i Sünnet'in, sahâbeyi savunmaya çekildiği nakledilir.

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (260/324), sahâbenin Hz. Ebû Bekir'e "icmâ" ile biat ettiklerini zikretmiş ve bu meselede Ehl-i Sünnet'in hasımlarına cevaplar vermiştir.³⁹ Eş'arî'ye göre, ashâb Beni Saide sakifesinde Ebû Bekir'in imâmeti konusunda ve daha sonra Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i tayininde ittifak ettiler. Şûrâ sonunda Hz. Osman'ın tayini konusunda da ittifak ettiler. En sonunda Hz. Ali'nin tayini konusunda ittifaka vardılar. Bunların faziletleri imameteki sıraya göredir.⁴⁰ Eş'arî ayrıca şunu ifade etmektedir:

"Sıddık'ın (Ebû Bekir) imameti sabit olduğunda Faruk'un (Ömer) imameti de sabit olur. Çünkü onu vasiyet etmiş ve imamet için seçmiştir. Hz. Osman'ın imameti de sabit olur. Çünkü onun imameti şûrâ ehli tarafın-

³⁷ Bkz. Bâkılânî, Kadî İmam Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyîb (403/), *et-Temhîd fi'r-Redd ale'l-mülhideti'l-Mu'attıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, takdim ve ta'lik, M. M. el-Hudayrî, M.A. Ebû Ride, Kahire 1366/1947, 164-239; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, II, 441-533; Nureddin es-Sâbûni, 56-61; Taftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, 321-324; İcî, 400-412.

³⁸ Nevin Mustafa, 150.

³⁹ Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil (324/936), *Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ ehli'z-Zeyğ ve'l Bid'a*, Beyrut 1952.81-83; Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, 154-155.

⁴⁰ Şehristânî'nin Eş'arî'den nakli için bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 118.

dan akdolunmuştur. Hz. Ali'nin ki de sabit olur. Çünkü onun imameî de Ehl-i Hal ve'l Akd tarafından akdolunmuştur..." Eş'arî dördüncü aslı yani içtihadı da unutmuyarak şöyle demektedir: "Hz. Ali, Zübeyr ve Âişe arasında olup bitenlere gelince bütün bunlar te'vil ve içtihad sonucudur. Hz. Ali imam, diğerleri de ehl-i içtihadırlar... Efendimiz Hz. Ali ile Muâviye arasında geçenlere gelince bunlar da te'vil ve içtihadıdır."⁴¹

Eş'arî bu sözleriyle Ehl-i Sünnet'in hilâfetle ilgili teorisinin temellerini atmış diğer bir deyişle onların eski tavırlarını Şafii'nin "usûl"üne dayanarak kurumsallaştırmıştır. Eş'arî bu teşebbüsüyle siyâsî kelamı geçmişin meşrulaştırılması haline getirmiştir. Geçmişin meşrulaştırılması, bu dönemde siyâsî ve akidevî görüşleriyle imamet inancını namaz, zekât gibi dinî bir esasa dönüştürerek hilâfeti tehdit edecek kadar siyâsî güç haline gelen Şî'îlere karşı, ihtiyaç ve zaruret meselesi idi.⁴²

Ehl-i Sünnet, Şî'a'nın "imâmet"ten kastedtikleri anlama götüren bir şekilde âyetleri ve hadisleri yorumlamasını kabul etmez.⁴³ Şî'a, esasen sahâbeye yönelik fikirlerini de bu yorumlara dayandırarak savunmaktadır.

Sahâbenin icmâi bazen bir hadise konusundaki içtihadî icmâ olduğu gibi, bazen da içtihad zikredilmeksizin belirtilen mutlak icmâ olmak üzere ikiye ayrılır. Onların, icmâa bağlanması konusundaki ittifakları sebebiyle icmâ, şer'î bir hüccettir. Sahâbeyi raşid imamlar olarak gören Şehristânî, onların dalâlet üzerinde birleşmeyeceklerini bir hadîsle delillendirir.⁴⁴

Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle fakihlerin cumhuruna göre ashâbın görüş ve fetvâları nasslardan sonra yer alan şer'î bir hüccettir.⁴⁵ Cumhur bu konuda aklî ve naklî deliller getirmişlerdir.

⁴¹ Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut 1990, 149. Daha sonraki Ehl-i Sünnet uleması tarafından yazılan eserlerde de aynı tarzda imâmet meselesi ele alınmış ve Hulefâ-i Râşidîn'in faziletleri ifade edilerek imâmetlerini ispat yoluna gidilmiş, sahâbe hakkındaki ihtilâfların da içtihadî olduğu belirtilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Bâkullânî, 164-239; Taftâzânî, Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Makâsîd*, Beyrut 1984, 232-290; İcî, 395-413.

⁴² Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, 155.

⁴³ Bkz. el-Bâkullânî, 164-239; Nevin, Mustafa A., *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990, 173.

⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel*, I, 236.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Ençakar, Orhan, "Fikhî Meselelerde Hüccet Olması Bakımından Sahâbe Kavli", *Rihle Dergisi*, 2/7 (İstanbul) 2009, 48-57.

Naklî deliller: 1) Birinci dereceyi kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır."⁴⁶ Burada Allah, sahâbe-i kirâma uyanları övmüştür. Demek ki onların yolundan gitmek, övülmeyi icap ediyor. Görüşlerini hüccet olarak kabul etmek de bir nevi onlara uymaktır. 2) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben ashâbım için emân'ım. Ashâbım da ümmetimin için emân'dır."⁴⁷ Sahâbenin ümmet için emân oluşu, ancak ümmetin onların görüşlerine uymasıyla olur. Öyle ki Hz. Peygamber'in onlar için emân oluşu, onların ancak Hz. Peygamber'in hidâyetine uymalarıyla olmuştur.⁴⁸

Aklî delilleri de şöyle sıralanabilir: 1) Sahâbe, Hz. Peygamber'e diğer insanlardan daha yakındırlar. Onlar, hakkında vahiy nâzil olan konulara şâhid olmuşlardır. Hz. Peygamber'in hidâyetine uymak hususunda ihlâs dereceleri ve idrak seviyeleri üstün idi. Böylece şeriâtın maksatlarını iyi kavriyorlardı; çünkü nassların inmiş olduğu şart ve durumları bizzat görmüşlerdi. Dolayısıyla onların nassları anlayışları, başkalarınınkinden daha kuvvetli ve nasslar üzerindeki sözleri uyulmaya daha elverişlidir. 2) Sahâbeye ait görüşlerin sünnet olma ihtimali vardır; çünkü onlar, çoğu zaman Hz. Peygamber'in açıkladığı hükümleri anlatırken O'na nispet etmiyorlardı. Esasen onlardan bunu isteyen de yoktu. Böyle bir ihtimalle birlikte, sahâbenin görüşleri kıyas ve içtihadı dayansa bile, onlara uymak daha iyidir; çünkü bu, hem nakle yakın, hem de akla muvâfık olur. 3) Eğer sahâbeden kıyas mahsülü bir görüş bize intikal etmişse, bizim de, onlara muhalif bir kıyasta bulunmamız mümkündür; ancak onların görüşlerine uymamız ihtiyat bakımından daha iyidir; çünkü Hz. Peygamber; "Ümmetimin en hayırlısı, benim gönderilmiş bulunduğum çağdakilerdir"⁴⁹ buyurmuştur. Ayrıca sahâbeden birine ait bir görüş üzerinde icma' da edilmiş olabilir; çünkü onun görüşü ötekine aykırı olursa, sahâbeden intikal eden şeyleri araştıran ulemâ buna da vâkif olurlar. Eğer bazı sahâbeden rivâyet edilen görüşe aykırı başka bir görüş, diğer sahâbeden intikal etmişse, bu görüşlerin ikisinin de dışına çıkmak, sahâbenin hepsinden ayrılmak demektir. Bu ise, kabul edileme-

⁴⁶ Tevbe, 100.

⁴⁷ Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1982-*Fezâilü's-Sahâbe*.

⁴⁸ Ebû Zehrâ, M., *İslâm Hukuku Metodolojisi "Fıkıh Usûlü"*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara 1979, 184.

⁴⁹ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, Ebû Davud, *Sünnet*.

yecek şekilde sahibine ait bir saçmalaktır. Dört mezhep imamından bize intikal ettiğine göre, onların sahâbenin görüşlerine uyduğu ve bunların dışına çıkmadıkları nakledilir. Meselâ, Ebû Hanîfe şöyle derdi: “Eğer bir hükmü Allah’ın kitabında bulamazsam, Peygamber’inin sünnetine başvururum. Peygamber’inin sünnetinde de bulamazsam, sahâbenin sözleriyle amel ederim. (Aralarında ihtilâf olduğu zaman) sahâbeden dilediğimin sözünü alır, dilediğimin sözünü bırakırım; ancak onların sözlerinin dışına çıkıp başkalarının sözlerini almam.”⁵⁰

İmam Şafî de: “Gördük ki ilim sahipleri, bir sahâbîye ait sözü bazen alıyor, bazen de terk ediyor ve böylece sahâbenin sözlerini alırken birbirinden ayrılıyorlar. Muarızım ‘sen bu hususta nasıl bir kanaate vardın?’ dedi. Ben de, ‘Kitap, Sünnet, İcma’ ve bunlara dayanan bir hüküm bulamazsam sahâbeden birisinin sözüne uymak gerekir’ dedim”, “ancak şu da vardır ki; kendisine ihtilâf edilmemiş sahâbe sözüne pek az rastlanmaktadır.”⁵¹ İmam Şafî, *el-Umm* adlı eserinde de, “Kitap ve Sünnet’te bir şey yoksa sahâbîlerin sözlerine veya onlardan birisinin sözüne başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitap ve Sünnet’e daha yakın olan söze bir delâlet bulamazsak Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın (Radıyallahu anhüm) sözüne uymamız daha iyi olur. Sahâbeye ait bir sözün Kitap ve sünnete daha yakın olduğuna dair herhangi bir delalet bulunursa o söze uyarız.”⁵² Bu ifade gösteriyor ki İmam Şafî, Kitap ve sünnetle amel ediyor. Sonra sahâbenin icma’ ettikleri görüşleri alıyor, eğer sahâbe ihtilâfa düşmüşlerse bunların görüşlerinden Kitap ve sünnete yakınlık bakımından en kuvvetli olanıyla amel etmeyi tercih ediyor, şâyet bunların Kitap ve sünnete yakınlık derecesi anlaşılmazsa Hulefâ-i Râşidîn’in tatbikâtına göre hareket ediyor. Çünkü bu halifelerin sözleri herkesçe bilinmekte ve genel olarak araştırmaya dayanmaktadır. İmam Malik de böyle düşünmektedir. Onun *el-Muwatta* adlı eseri, sahâbenin

⁵⁰ Ebû Zehrâ, M., *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 184-186.

⁵¹ Bkz. İmam Şafî, *er-Risâle*, şerh ve ta’lik, Abdulfettah b. Zâfir Kebbâre, Beyrut 1999, 296.

⁵² Ebû Zehrâ, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 186 (İmam Şafî, *el-Umm*, VII, 246’dan naklen).

fetvâlarına dayanan hükümlerle doludur. Ahmed b. Hanbel de aynı görüştedir.⁵³

Yukarıda İmam Şafiî'nin görüşlerine rağmen, onun mezhebinin usûl yazarlarından bazıları İmam Şafiî'nin yeni mezhebine göre sahâbenin sözlerini delil saymadığını iddia etmiştir. Yine kimi Hanefiler de, Ebû Hanîfe'nin sahâbî sözünü delil saymadığını; ancak onu nakil ile bilinebilecek konularda içtihad olarak değil, sünnet olduğu için kabul ettiğini, sahâbînin içtihadını kabul etmediğini ileri sürmüşlerdir. Halbuki bu Kerhî'nin görüşüdür; Ebû Hanîfe'nin görüşü değildir. Kerhî'ye göre; nakil ile bilinebilecek konularda sahâbî sözü Sünnet'e dayandığı için kabul edilir; re'ye dayanan konularda ise içtihadıdır. Onların da içtihadlarında yanıldıkları sabittir; çünkü onlar, hatadan masum olmadıkları gibi, birbirlerine muhalefet de etmişlerdir. Onlar, ihlâsları icabı, insanlar tarafından kendilerinin taklid edilmelerini söylememişlerdir. Kendileri de içtihadlarında yanılmış olabileceklerini söylemişlerdir. İbn Mes'ûd, içtihadının neticesi olan görüşü hakkında; "eğer yanlı ise şeytandandır, doğru ise Allah'tandır." derdi. Sahâbî kendi görüşlerinin yanlış olabileceğini düşündüklerine göre, biz delilsiz olarak onlara nasıl uyabiliriz? Evet onlara uymamız gerekir; çünkü onlar Kur'ân'da, güzelce kendilerine uyulmakla övülen kimselerdir; ancak onlara uymak, içtihadla vardıkları şeylerde kendilerini körü körüne taklid etmek değildir. Onlara uymak, onlar gibi içtihad yapmakla mümkün olur. Sahâbînin görüşlerini reddetme hususunda Şevkanî gibi aşırıya gidenler de olmuştur. "Peygamber'in sünnetine uymakla emrolunduk", "sahâbenin sözü hüccet değildir." şeklindeki sözüne karşı belirtmeliyiz ki, büyük imamlar da sahâbenin sözlerine uyarken, Hz. Peygamber'den başkasını peygamber tanımamış, Kitap ve sünnetin dışındaki şeyleri hüccet saymamışlardır. Sahâbenin kavli Hz. Peygamber'den aldıkları ilhamların eseridir; kendilerince uydurulmuş değildir. Sırf İslâm'ın kaynağından gelen ışıklardır. Onlar, İslâm pınarının çıkışını ve akışını en iyi bilen kimselerdir. O halde sahâbeye uyanlar, "güzelce onlara uyanlar..." âyetinin beyan ettiği zümreye dâhil olan kimselerdir.⁵⁴

İbn Kayyim el-Cevziyye sahâbeye ait görüşlerin Kitap ve sünnete, sonrakilerin görüşlerinden daha yakın olduğunu şöyle anlatır:

⁵³ Ebû Zehrâ, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 187; Ahmet b. Hanbel'in sahâbenin fetvası ile ilgili görüşleri için bkz. Laoust, "Ahmet İbn Hanbel", çev. İsmet Kayaoğlu, *Diyanet Dergisi*, XVI/1 (1977), 27.

⁵⁴ Ebû Zehrâ, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 187-188.

“Sahâbî bir söz söylediği, bir hüküm veya fetvâ verdiği zaman, onda, bizde bulunmayan anlayış imkânları vardır. Bazı hususlarda onun sahip olduğu anlayış imkânlarına biz de sahibiz; fakat sahâbînin anlayış özelliği, Hz. Peygamber’den veya başka bir sahâbîden şifâhen işitmiş olma ihtimalidir. Sahâbenin kendine has bilgileri pek çoktur: Çünkü her sahâbî, işittiği şeylerin hepsini rivâyet etmemiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbîlerin işittiklerine nispetle rivâyet ettikleri pek azdır...” Yine İbn Kayyim’a göre, sahâbenin verdiği fetvâ şu altı şikkın dışına çıkmaz:

1. Sahâbî, onu Hz. Peygamber’den işitmiş olabilir.

2. Hz. Peygamber’den işitenden işitmiş olabilir.

3. Kur’ân’dan böyle anlamış olabilir.

4. Ashâb bir hususta itifak etmiş olduğu halde, onların bu ittifakı değil de, sadece o fetvâyı veren sahâbînin sözü bize nakledilmiş olabilir.

5. Sahâbî, Arapçayı ve kelimelerin delâlet ettiği manayı bizden daha iyi bilmek, yahut Allah’ın emri ile ilgili durum ve karînelerden faydalanmak veya Hz. Peygamber’e uzun zaman arkadaşlık etmek, O’nun hal ve yaşayışlarını müşâhede etmiş olmak, sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak, vahyin gelişine şahit olmak, bilfiil Hz. Peygamber’in bu vahyi açıklamasını görmek gibi hususların yardımıyla birçok meseleleri bizden iyi anlamış olabilirler. Bu beş husustan dolayı sahâbenin fetvâsı bizim için hüccettir.

6. Sahâbî, Hz. Peygamber’den kendisinin rivâyet etmediği bir şeyden anladığı mânâyâ göre fetvâ vermiş; fakat bu anlayışında yanlış olmuş olabilir. Bu takdirde sahâbenin sözü hüccet olmaz. Kesin olarak bellidir ki beş ihtimalin vukuu, bir ihtimalin vukuundan çok kuvvetlidir. Akıl sahibi bunda şüphe etmez. Böyle kuvvetli bir ihtimal, gâlib zan ifade eder ki, bununla amel edilir.⁵⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse, Ehl-i Sünnet kaynaklarının oluşumunda ve bu kaynaklarda belirtilen usûlün ortaya çıkışında sahâbe anlayışının büyük bir etkisi olmuştur.

⁵⁵ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-Muvakkîn*, thk. Isâmuddîn es-Sabâbıyyi, I-II, Kahire 2004, II (III-IV), 405-406; Ebû Zehrâ, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, 185-186.

II. Sünnî Yaklaşımına Göre Sahâbe Tanımı ve Sahâbenin Adaleti

Meşhur tanımıyla sahâbe, genel olarak Müslümanlardan Hz. Peygamber ile sohbet eden yahut iman etmiş olarak O'nu gören ve Müslüman olarak ölen kimselerdir.⁵⁶ Sahâbî; Hz. Peygamber'e Mü'min olarak mulâkî olan,⁵⁷ sahih görüşe göre, araya irtidat devri girmiş olsa bile Müslüman olarak ölen kimsedir. Bununla birlikte, değişik ekollerde hadisciler, usûlcüler, lugat ve rivâyet âlimleri tarafından pek çok değişik ve benzer sahâbe tanımları yapılmış, sahâbî kavramının kapsamı bu tanımlara göre daraltılmış ve geniş tutulmuştur.⁵⁸ Kur'ân'da sahâbe, usûlcülerin tanımladığı anlamda tarif edilmekte ve bu anlamda onlar yapmış oldukları erdemli davranışlardan dolayı övülmektedirler.⁵⁹ Çünkü Kur'ân'a göre onlar; bizzat Hz. Peygamber'e tâbî olanlar, ona iman edenler, onu ta'zim edenler, ona yardım edenler ve ona indirilen vahye tâbî olan kimselerdir.⁶⁰

Bir şahsın sahâbe olduğunun anlaşılması için müteber bazı yollar:

1. O zâtnın sahâbe olduğu tevâtür, istifâza ve şöhretle bilinir,
2. Bir sahâbîden: "falanca sahâbîdir" diye gelen rivâyetle bilinir,

⁵⁶ Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercesmesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras, Ankara 1975, IX, 325; Suyutî, Celâleddin (911/1505), *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, I-II, Beyrut 1979, II, 208-209; Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1981, 302. "Ne mutlu beni görüp iman edene!" hadisinin sahâbe tarifinde katkısı olduğu açıktır. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 518.

⁵⁷ Mulâkî olmak, mucâleset (bir arada oturmak), mumâsât (beraber yürümek), birbirleriyle konuşmalar bile birinin diğerine kavuşması gibi tâbirlerden daha umumî gelen bir kelimedir. Bu mananın içine, ister yalnız başına olsun ister başkasıyla birlikte olsun birinin diğerini görmesi de girer. Bu bakımdan "mulâkât" tabirini kullanmak, görme lafzıyla yapılan tarifte dışarıda bırakılan İbn Ummu Mektum gibi sahâbîyi de kapsayacak bir lafızdır. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 70.

⁵⁸ Suyutî, *Tedribü'r-Râvî*, II, 208-212; Geniş bilgi için bkz. Zebidî, IX, 325-326; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 69; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 518-520; Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, 1-13; H. Mûsâ Bağcı, *Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, 16-19.

⁵⁹ Bağcı, 22.

⁶⁰ A'raf, 7/157.

3. Tâbiünden herhangi birinin aynı şekilde şehâdetiyle bilinir. Ancak bu zât tezkiyesi makbûl biri olmalıdır,

4. Bir kimsenin şahsen: "Ben sahâbîyim" demesiyle de sahâbelik sübût bulur. Ancak bu durumda iddia sâhibinin adalet sâhibi ve Resulü Allah'a yaşca muâsır olması gerekir.⁶¹ Adalet iddiası kendi sözüyle subut bulmaz, başkasının şehâdeti esastır. Böyle olmayanların sahâbe iddiası kabul edilemez.⁶²

Sahâbî sayılmak için Müslüman olmak şartı, irtidat eden kimselerin ve münafıkların sahâbî sayılıp sayılmama hususunu ortaya çıkarmaktadır. Hz. Peygamber'i mü'min olarak gördükten sonra irtidat eden ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra tekrar Müslüman olanların sahâbî sayılıp sayılmayacakları hakkındaki ihtilâf, muhaddisler ve fakihler arasında sürdürülmüştür.⁶³ Genel olarak sahâbî tarifinde "Müslüman olarak ölen" sözü ayırt edici bir ibaredir ve Hz. Peygamber'e mü'min olarak mulâkî olduktan sonra irtidat edip bu hal üzere ölen kimseleri tarif dışı bırakmaktadır. Kur'ân'da münafıklarla ilgili delillerden hareket ederek sahâbe arasında münafık, fasık ve mürtedlerin var olduğu ile ilgili iddialara karşı verilen bazı cevaplarda münafıkların sahâbeden ayrı oldukları, sahâbe içerisinde sayılamayacakları kesin olarak ifade edilmiştir. Kur'ân'ın ilgili âyetlerinde vasıflarıyla birlikte münafıklar ifade edilmişlerdir.⁶⁴

Mü'minler ve münafıklar, Hendek Harbi ve Tebük Seferi esnasında gerçekleştirildiği bildirilen imtihan ve ayırım işi ile kesin olarak ayrılmışlardır. Sayıları oldukça az olan münafıklar, sahâbe arasında vasıfları ve kişilikleri ile bilinmektedir. Sahâbe ile münafıklar birbirinden ayrı olması gereken iki ayrı kesim olduklarından, bunlar arasında kesin ayırım yapan muhaddisler de münafıkların rivâyetlerine ve fikirlerine değer vermedikleri gibi münafık muamelesi gösterip kendilerini ayrı bir zümre olarak mütalaa etmişlerdir. Zaten münafıkları ashâb arasında sayan ve eserinde onları sahâbî gösteren herhangi bir İslâm âlimi ve tabakat müellifi de bilinmemektedir.⁶⁵

⁶¹ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 212-214; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 520.

⁶² Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 521.

⁶³ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 209; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 71.

⁶⁴ Bkz. Tevbe, 9/ 47-48, 58, 61, 67, 75-77, 79, 86-87, 97, 127; Münafıkun, 63/1-11.

⁶⁵ Çapan, Ergün, *Kur'an-ı Kerim'de Sahâbe*, İstanbul 2002, 153-157 (Savî, *Menziletü's-Sahâbe*, 29-30, 34'den naklen). Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çapan, 151-162.

Zikredilen hususlarla bir kimsenin sahâbî olduğuna hükmedilince ona Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'i görmüş olmaktan ileri gelen müstesna bir makam ve şeref tanınmış olmaktadır. Sahâbîlik, insana derece, mertebe ve yüksek şeref kazandıran bir sıfattır.⁶⁶ Ehl-i Sünnet'e mensup olan mü'minler sahâbenin hâiz olduğu bu yüce makamda müttefiktirler. Kıyâmete kadar gelecek bütün mü'min nesillerden hiçbir fert sahâbeye mensup hiçbir kimseye karşı fazilet noktasında üstünlük iddia edemez. Onların efdaliyeti bizzat Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir.⁶⁷ Ehl-i Sünnet, ashâbı bir bütün kabul etmekte de müttefiktir. Sahâbe arasında, tabîî olması gereken fark sebebiyle, sahâbeyi kendi arasında derece bakımından tefrik eder ve hususî, ferdî fezâilde aralarında dereceleme yaparsa da,⁶⁸ sahâbelik faziletinde hepsini bir görür. Bir başka ifadeyle Şî'a'nın yaptığı gibi, Resulullah'ın sohbetiyle müşerref olan kimseleler hakkında uygunsuz konuşamaz, saygısızlık, güvensizlik, ittihâm ifadeleri taşıyan sıfatlar izâfe edemez. Hepsine ayrı ayrı muhabbet duyar. Hangisinin ismi geçerse geçsin "Radiyallahu anh" yani "Allah ondan razı olsun" (tardiye) duasını okur.⁶⁹

Sahâbenin adâleti Kur'ân ve hadislerle sabit olduğu için,⁷⁰ sahâbe, râvî olarak büyük günahlardan uzak, âdil ve güvenilir olarak kabul edilmiştir.⁷¹ Hadis musennefâtının tedvini devrinde, bir hadisin sahîh ve sakîm olduğu değerlendirilirken rivâyet zincirindeki ilk tabaka olan sahâbe tetkik ve tenkit dışı tutulmuş, onlara cerh ve ta'dil kitaplarında yer verilmemiştir. Konu ile ilgili bir araştırmada, bunun bir zaruretten kaynaklandığı ifade edilmektedir. Hadis ehlini bu tutuma sevk eden hususların başında, sahâbeye karşı girişilmiş hücumları bertaraf etmek suretiyle, onlar sayesinde elde edilen hadis malzemesinin kıymetini koruma endişesi gelmektedir. Zira sahâbe itibardan

⁶⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 71.

⁶⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 521.

⁶⁸ Sahâbe, muhtelif âlimler tarafından çeşitli şekillerde tabakalara ayrılmıştır. Bunlardan en ziyâde benimsenmiş olanı İslâm'daki kıdemi esas olarak ashâbın oniki tabakaya ayrılmasıdır. Kısmen fazilet derecesini de ifade eden bu taksim ve fazilete göre diğer taksimler için bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 72-74; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 531-533.

⁶⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 521.

⁷⁰ Aydın, Abdullah, "Adâlet", *DİA*, I (1988), 344.

⁷¹ Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1988, 238; Sofuoğlu, Cemal, "Şî'a'nın Sahâbîler Hakkındaki Bazı Görüşleri", *AÜİFD*, XXIV (1981), Ankara, 533, 537.1

düşerse, "Din" olarak addedilen Sünnet malzemesi de tehlikeye girecekti.⁷²

Ehl-i Sünnet'e göre ashâbı bir bütün olarak sevmek, hepsine ayırım yapmadan güvenmek Kur'an'ın ve Peygamber'in emri gereğidir. Buna bir bakıma sahâbenin adaleti denir. Adalet; özet olarak dindarlık, sıdk, itikâd düzgünlüğü, güzel ahlak demektir. Ehl-i Sünnet, bütün sahâbîlerin bu vasıfları taşıdıklarında müttefiklerdir. Hadis ehl-i ve âlimlerin cumhuriyeti sahâbenin tamamının âdil olduğunu savunmuşlardır. Bu hususta delil, Kur'an ve Hz. Peygamberdir.⁷³ Sahâbeyi öven her âyet onların adaletine delil kabul edilmiştir.⁷⁴ Neticice itibariyle "Ashâb âdildir." derken ulemânın kastedtiği mânâ; "Rivâyette kizbe taammüd etmekten ve rivâyetini kabul etmemeyi gerektiren bir fiil irtikab etmekten ictinab etmek (kaçınmak)tır."⁷⁵

Ehl-i Sünnet'e göre sahâbenin adaletinin manası; sahâbenin, doğru sözlü, yalana tenezzül etmeyen, temiz vicdanlı, dini insanlığa naklederken hilâf-ı hakikat beyanda bulunmamış insanlar olarak kabul edilmeleridir. Bu hususiyet sahâbenin dışındaki insanlar için söz konusu değildir. Çünkü diğer insanlar Allah tarafından bu şekilde bir

⁷² Geniş bilgi için bkz. Bkz. Sofuoğlu, "Şi'a'nın Sahâbîler Hakkındaki Bazı Görüşleri", 533-537; Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir 1981, 292-298; Bağcı, 9, 13-14.

⁷³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328, I, 9-10; Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 214-216; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 361-362, 521; Bağcı, 20.

⁷⁴ Çapan, 138. Ehl-i Sünnet'in, Hadis ehl-i ve âlimlerin cumhuriyetinin sahâbenin tamamının âdil olduğunu Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadisleri ile delillendirmelerine karşı yapılan bir itiraz da şöyledir: "Sahâbenin adaletini savunan bütün âlimler Kur'an'dan ve hadislerden sahâbeyi öven ve metheden bazı âyet ve hadisleri delil getirmektedirler. Burada dikkat çekilmesi gereken husus şudur: Kur'an'da sahâbenin üstün ve erdemli tavırlarını öven pek çok âyet vardır. Bununla birlikte Kur'an'da onların hatalı ve günah içeren tavırları da eleştirilmektedir. Aynı şekilde hadisler içerisinde de sahâbeyi metheden rivâyetler olduğu gibi, onlar hakkında olumsuz bazı tasvirleri içeren hadisler de bulunmaktadır. Kaynaklar irdelendiğinde bu olgunun görmezlikten gelindiği görülmektedir. Sahâbenin adaleti konusunda sadece onları öven ve metheden âyet ve hadisler alınıp bunun aksi olanlar görmezlikten gelinmektedir." Bkz. Bağcı, 21-22.

⁷⁵ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 216.

tezkiyeye mazhar değillerdir. Sahâbeyi ise, bizzat Allah tezkiye etmektedir ve bu hususta ümmetin icması vardır.⁷⁶

Ashâbı ta'dîl; onların İslâm'a mallarını canlarını fedâ ederek yaptıkları hizmetin kağrini bilmek, Kur'ân ve Sünnet'e getirdikleri açıklamaları benimsemek demektir. Aynı zamanda Kur'ân ve Sünnet'in o husustaki emrine uymak, tam teslimiyet göstermek demektir. Ashâbın şânu bu iki kaynakta tebcîl edilmiş olması sebebiyle "Resulûllah ile sohbetin kazandırdığı üstünlüğe başka hiçbir şey muadil ve denk olamaz" denmiştir. Bir sahâbenin âdil olması demek, hadis rivâyetinde dürüst davranması, Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmemesi demektir.

Ehl-i Sünnet'e göre sahâbenin adaleti ile onların günahattan, kusura dan mâsum oldukları kastedilmez. Ehl-i Sünnet, insan olmaları hasebiyle sahâbenin kasdî olmaksızın hata yapabileceğini, yanılabilceğini kabul eder. İslâm masumluluğu sadece peygamberlere tanır. Sahâbiler de diğer insanlar gibidirler, onlar da günah işleyebilirler. Nitekim bu durumda olan sahâbilerin Hz. Peygamber'e gelerek vaziyetlerini anlattıkları bilinmektedir. Onlar da bazı kusurlara, hatalara, yanılmalara düşebileceklerdir. Onların hata edip, günah işlemeleri hiçbir zaman hadis rivâyetinde hile yaptıkları anlamına gelmez. Herkes gibi onlar da unutulabilir, yanılabilirler. Ama kasıtlı olarak Hz. Peygamber'e yalan söz isnâd edemezler.⁷⁷ Nitekim sahâbenin Peygamberle olan ilişkisi ve sünnete karşı tavrında farklı anlayışları olmakla birlikte, kasdî bir davranış içinde olmadıkları görülmektedir.⁷⁸ Onların hatalarının küfür veya şehadetlerini hükümsüz kılan bir fısık olamayacağı belirtilerek kusurlarının, faziletlerinin yüceliği ve Cenâb-ı Hakk'ın af garantisi karşısında küçüleceği ifade edilir. Bu nedenle ashâbın noksanlarını aramanın ve onlara kusurları açısından bakmanın mü'minlik edebine yakışmayacağı ileri sürülerek, sahâbîliği kesinlik kazanmış olan ashâbın, adaleti tam olması sebebiyle haklarında bir ta'dil ediciye gerek duyulmadığı belirtilir.⁷⁹

⁷⁶ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 214-216; Çapan, 138; Sofuoğlu, "Şi'a'nın Sahâbiler Hakkındaki Bazı Görüşleri", 533-534.

⁷⁷ Bkz. Sofuoğlu, "Şi'a'nın Sahâbiler Hakkındaki Bazı Görüşleri", 533-534, 537; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 526; Canan, *Peygamber Yıldızları*, 86-87.

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 121-473

⁷⁹ Bkz. Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 239; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 526, II, 18.

Sünnî âlimlere göre ashâbın adâleti ile ilgili Kur'ân ve Hadîsteki deliller, insanların ta'diline ihtiyaç hissettirmeyecek kadar çoktur. "Allah ve Resûlü'nden onların hakkında zikredilen naslardan hiçbiri vârid olmamış olsaydı, bile, onların hicret, cihâd, İslâm'a yardım, can ve mallarını bu yolda harcamaları, ata ve evlâdlarını öldürmeleri, din için birbirlerine gösterdikleri hayranlık, iman ve yakînde izhâr ettikleri fevkalâde kuvvet gibi fiilen içinde buldukları sayısız haller, âdil olduklarına kesinlikle hükmetmeye yeterli idi. Ayrıca, nezih olduklarını kabûle ve onların kendilerinden sonra gelen haleflerinden ve onları ta'dil ve tezkiye etme durumunda olacak hepsinden, daha efdal olduklarını teslime kâfi idi. İşte bu görüş, bütün âlimlerin ve kavline güvenilen bütün fakihlerin müşterek görüşüdür." "Sahâbenin adâleti, Allah Teâlâ'nın onları âdil sayması ile pâk ve tâhir olduklarını bize haber vermesiyle sabittir." "Bir kimsenin Hz. Peygamber'in ashâbından birine karşı kötü tavırla baktığını, onun kadrini düşürmeye çalıştığını görürsen, bil ki, o zındıktır. Zira Peygamber haklıdır. Kur'ân haklıdır. Bu Kur'ân'ı ve Sünneti bize ulaştıran Hz. Peygamber'in ashâbıdır. Fakat zanadık, Kitab ve Sünneti iptal etmek için bizim delillerimizi ortadan kaldırmak istiyorlar, cerhedilmek o zındıklara yaraşır."⁸⁰

İmam Cüveynî, sahâbenin adaletinin araştırılmamasının sebebini, onların şeriatın taşıyıcısı olmalarıyla ilişkilendirir ve şâyet onların rivâyetlerinde tevakkuf sabit olursa, şeriatın sadece Hz. Peygamber dönemine inhisar edeceğini ve diğer asırlara ulaşamayacağını söyler.⁸¹ Bazı gruplar, sahâbenin durumunun diğer insanların durumu ile aynı olduğunu savunarak sahâbenin adaletinin araştırılmasına dair fikir beyan etmişlerdir. Bazıları da, başlangıçtan fitnenin zuhuru kadar sahâbenin âdil olduğunu; sonra durumun değişerek kan döküldüğünü; bundan dolayı da sahâbenin durumunun araştırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler, bazı Sünnî âlimlerce sünnete aykırı bulunarak sefere karşı bir cür'et olarak telakkî edilmiştir.⁸² Amidî (631/1233) imamların çoğunun sahâbenin âdilliği hususunda hemfikir olduklarını belirtmektedir. O bu konuda farklı görüşleri vermekle beraber tercih edilen görüşün imamların cumhurunun gö-

⁸⁰ Bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 525-526.

⁸¹ Cüveynî, *İmâmu'l-Harameyn Ebi'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf (478/1085), Kitâbu'l-İrşad ilâ Kavâti'il Edille fi Usûli'l-İ'tikad*, thk. Es'ad Temîm, Beyrut 1992, 365; Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 214.

⁸² Bağcı, 20-21.

rüşü olduğunu âyet ve hadislerle delillendirmektedir.⁸³ Zehebî (748/1347) ise şöyle söylüyor: “Eğer bu kapıyı -cerh ve ta’dil- üzerimize açarsak içine birçok sahâbî, tabî ve imamlar girer. Sahâbenin bazıları bazısını te’vile küfürle itham etmiştir. Allah onların hepsinden razı ve hepsi için bağışlayıcıdır. Onlar masum değildirler. Onların ihtilâf ve savaşları bize göre onlara basit gelen savaşlardan olmamıştır.” “Sahâbeye gelince, onların yaygısı dürülmüştür (tenkit dışı tutulmuştur). Eğer hata ettilerse diğer güvenilir râvîler (sîka) de hata etmiştir. Hatadan neredeyse kimse berî değildir. Ancak bu asla zararı olmayacak ender bir hatadır! Hem Yüce Allah’a itaatimizin aracı olan amel onların adaletlerine ve nakillerinin kabulüne dayanmaktadır...”⁸⁴

Nevevî (676/1277), fitneye katılan ve katılmayan sahâbîlerin hepsinin âdil olduğunu söylemektedir.⁸⁵ İbn Haldun, ümmetin en hayırlısı olarak geçip giden sahâbî ve diğer nesillerin iş ve hareketlerinin hayırlı maksatlara hamledilmesi gerektiğini belirtir. Onları yaptıkları işlerde şüpheye düşerek onlara dil uzatmaktan çekinilmesini söyler ve “onları tenkit ve onlara ta’n etmeye kalkışır isek, kimi adaletili sayabiliriz?” diye de uyarır. Bu ifadesini, Hz. Peygamber’in bir hadisinde üç defa tekrarlanarak “ümmetin en hayırlısı olarak sahâbîler, müteakiben ikinci ve üçüncü nesillerden sonra yalancılığın yayılacağı” sözü ile delillendirir. Hz. Peygamber’in bu suretle adaletten ibaret olan hayrı, kendi nesline ve ondan sonraki birkaç nesle tahsis ettiği beyanı ile açıklar.⁸⁶

Bu arada belirtmek gerekir ki; sahâbenin hepsinin âdil olduğuna hükmeden Ehl-i Sünnet ulemasının bu görüşleriyle çelişen bazı hususlara dikkat çeken tartışmalar da yapılmaktadır: Sahâbenin, Hz. Peygamber’in söz, fiil, terk ve takrirleri karşısında farklı anlayış ve değişik eğilim göstermeleri,⁸⁷ hadisleri râvî olarak birbirlerinden fark-

⁸³ Amidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Seyyîd el-Cümeily, Beyrut 1984, II, 102.

⁸⁴ Ebû Reyze, Mahmut, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 1988, 52-53 (*ez-Zehbî, Risâle fî'r-Rivâti's-Sikât*, 3-21'den naklen).

⁸⁵ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 214 (bu kitabın içindeki en-Nevevî'ye ait *Takrib* metni)

⁸⁶ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, I-III, çev. Zâkir Kadirî Ugan, İstanbul 1990, I, 553-554.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 125-465, 469-470.

lı anlayıp değerlendirmeleri,⁸⁸ hadis rivâyetinde zabt kusurları olarak ifade edilen kusurlarla ma'lûl olmaları,⁸⁹ Ebû Hüreyre örneğinde olduğu gibi birbirlerini eleştirmeleri,⁹⁰ sahâbeden bazılarının ilk defa işittikleri bir hadis karşısında, diğer sahâbeye karşı şâhit istemek, yemin ettirmek gibi tavır almaları veya bazen birbirlerini "kizb"le ithamlarının⁹¹ Ehl-i Sünnet ulemasının sahâbenin hepsinin âdil olduğuna hükmetmesiyle çelişmekte değil midir? Bu, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur ve bu husus başlangıçtan beri ulemanın dikkatini çekmiş ve mesele üzerinde açıklama yapma gereğini hissettirmiştir.⁹² İmam Şafîî, meseleyi, haber-i vâhid'le amel prensibine bağlı olarak izah eder. Ona göre, haber-i vâhid'le, yani bir kişinin getirdiği haberle amel edilebilir, bu câizdir. Ancak, bâzı mülâhazalarla, haber-i vâhid'le, amelin cevazına rağmen, şâhit istenebilir. Ona göre kişiyi, haberi getirenden bir de şâhit istemeye sevkeden mülâhaza üçtür:

1. Haber-i vâhid, makbul olsa da, rivâyetin çokluğu, getirilen haberi takviye eder, bu sebeple ihtiyâten şâhit istenir.

2. Muhbiri, yani haberi getiren kimseyi tanııyorsa, kişi, haberine güvenebilmek için tanıdıklarından bir şâhit ister.

3. Muhbir, kişi nazarında getirdiği haberine güvenilir birisi değil ise sözüne güvenebileceklerinden bir şâhit getirmesini ister. İmam

⁸⁸ Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, 45-50.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Bağcı, 41-276.

⁹⁰ Hadisin zabt ve tespitinde Ebû Hüreyre konusunda bazı kişilerden gelen itirazlar ve cevapları için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 62-71; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 56-62;

⁹¹ Hz. Peygamber devrinde ve onun vefatından sonra sahâbiler, hadis rivâyetinde birbirlerinden şüphe etmiyorlar, az sayıda bazı itirazlar müstesna, rivayet edilen hadisleri yalanlamıyorlardı. Keza tâbi'ûndan olan hadisciler de sahâbeden işittikleri hadislerin kabulünde tereddüt göstermiyorlar, daha doğrusu, Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine olan inançları dolayısıyla, hadis her türlü yalandan, tahrîf ve tashîften salim bir şekilde nakledildiğine samîmî bir kalple inanıyorlardı. Fakat bu inanç, Hz. Osman'ın katlinden sonra başlayan olaylar sonrasında başlayan "fitne" şeklinde tabir edilen dönem sonrası hadis vaz'ının başlamasıyla, hadiste isnad tatbikatının ve cerh ve ta'dîl faaliyetinin de başladığını gösteren muhtelif haberler vardır. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 167-168.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 58.

Şafiî bu açıklamasını şöyle tamamlar: “Hz. Ömer’in, Ebû Mûsa el-Eş’arî’ye karşı tutumu birinci şıkka girer, yani ihtiyat için.”⁹³

Hz. Âişe ile Ebû Hüreyre, Hz. Ömer ile oğlu Abdullah, İbn Abbâs (68/687) ile Abdullah b. Amr b. As gibi birçok sahâbî arasındaki ihtilâf, aslında hadis ve sünnette lafız-mânâ ve şekil-ruh bütünlüğü ile rivâyet-dirâyet dengesini kurma zorluğundan neş’et etmiştir.⁹⁴ Sahâbe arasında bu hususlardaki ihtilâflar ve birbirlerine itirazların çeşitli sebeplere dayandığı tespit edilmektedir: Sünnet olanı tespit etmede farklı görüşler, bazı fiilleri Hz. Peygamber’in bir veya birkaç kez yapmış olması, hadisi bilmeme, zabtla ilgili ihtilâflar, bildiği sünnetle amel gibi sebepler sahâbe arasındaki ihtilâfların nedenlerinden bazılarıdır.⁹⁵

Sahâbenin birbirine itirazına sebep olan bazı hususların örneklerine bakıldığında zaman, Hz. Peygamber’den işitilene kısmen unutma, yanlış anlama, nâsîh hükümden haberi olmama şüpheleri de vardır. Nitekim bu şüphelere vardırıran birçok vak’a vardır. Kendisi için “yeni” olan bir hadisi dinleyen sahâbî, hadisi rivâyet eden sahâbîye inanmakta ve güvenmekte olmasına rağmen, o konuda bir itmi’nan aramaktadır. Yani “yakînin ziyâdeleşmesi”ni talep etmiştir. Yahut itiraz aslında rivâyet ettiği şeye değil, ondan çıkardığı hükme yönelik de olmuştur. Âlimler, sahâbenin birbirlerine karşı tutumunu Hz. İbrahim örneğine ⁹⁶ benzetirler. Onlar meşrû olan “yakînin ziyâdeleşmesi” ve itmi’nanın kuvvetlenmesini talep etmişlerdir. Şu halde, sahâbenin birbirini tenkidinden onların cerhedilmesi gereğine delil bulmaya çalışılması yanlıştır.⁹⁷

Hadiste, hadis vaz’ı (uydurma) ve beşerî zaâfiyetlerden kaynaklanan hatalar ve benzeri sebeplerle cerh ve tadîl hareketinin başlaması ve aynı zamanda “fitne” dönemi hadiseleri ile başlayan süreçte hadiste isnad tatbiki ile⁹⁸ sahâbe adına ortaya çıkan ve çıkabilecek

⁹³ Bkz. İmam Şafiî, *er-Risâle*, 223-224; İmam Şafiî’nin Haber-i Vâhid ile ilgili görüşleri konusunda geniş bilgi için bkz. İmam Şafiî, *er-Risâle*, 196-235.

⁹⁴ Görmez, Mehmet, “Sünnet ve Hadis’in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar”, *İslâmî Araştırmalar*, X/1-2-3-4, Ankara 1997, 31-32.

⁹⁵ Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İstanbul 2000, 339-362.

⁹⁶ Bakara 2/260.

⁹⁷ Bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 59-60.

⁹⁸ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 167-181.

yalan haberler ve dolayısıyla sahâbenin istismar ve alet edilmesi de önlenmeye çalışılmıştır.

Sahâbe arasında vukû bulan ihtilâflar ve özellikle çatışma konuları ile ilgili hususlara dair Sünnî yaklaşımın, genellikle "sahâbenin sadece hayırla anılması müstesna, başka türlü kendilerinden bahsetmekten kaçınılır"⁹⁹ şeklinde olduğu görülmektedir. Bu da, ilk dönem Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında herhangi bir tartışmaya girmeyen ircâ anlayışına¹⁰⁰ ve ilk tarafsız zümrelerde görülen fitnedan uzak durma¹⁰¹ tavırlarına benzer bir yaklaşımdır.

III. Sahâbe'nin Sünnî Kaynaklarda Tezkiye ve Efdaliyeti

Genel kabul edilen görüş fazilette sahâbîye kimsenin yetişmeyeceği görüşüdür. Yani, herhangi bir sahâbî, sahâbe sıralamasında en sonda bile yer alsın, arkadan gelen en faziletli kişilere nazaran daha üstündür. Bir başka ifade ile bu ümmetin ilim, irfan ve velâyet yönleriyle en mümtaz olan güzide kişileri bile, fazilet yönüyle en âmi bir sahâbîye yetişemez.¹⁰²

Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılıkları (i'tisam)¹⁰³ ve onun hadislerinin ilk râvîleri olarak ashâb neslinin, İslâm Dini'ne her husustaki hizmetleri mümtaz bir yer tutar: Vahyin ve sünnetin intikalinde ve muhafazasında, sünnetin zabt ve tespiti, fetih, ilim, örnek yaşayışta, Kur'an'ın tefsirinde, hukukun tedvininde, devletin teşkilatlanıp içtimâî müesseselerin kurulması ve benzeri hizmetlerde rolünü ayrıca belirtmek gerekir.¹⁰⁴ Onlar gerektiğinde dinin yayılması, İslâm'ın yüceltilmesi, kuvvetlenmesi ve insanlığın kurtuluşu için can ve mallarıyla fedakarlıklarda bulundular, eziyet ve zorluklara katlandılar. Hatta öldürülmekten korkmayan, malını ve mülkünü feda eden, eşini çocuklarını terk ederek İslâm'ın nurunu taşımak için

⁹⁹ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*, 340.

¹⁰⁰ Bkz. Kutlu, "İlk Mürcîî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ", 324-328, 326.

¹⁰¹ Şehristânî, I, 161.

¹⁰² Canan, *Peygamber Yıldızları*, 88

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Uraler, 153-392.

¹⁰⁴ Bkz. Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 237; Canan, *Kütüb-i Sittet*, I, 15. Ashâbın her biri bazı yönleri ile meşhur olmuştur. Bazıları ilimleriyle; bir kısmı Kur'an'ı Kerim'i, Sünneti, fıkı, cahiliye edebiyatını, ensâbı, eyyâmü'l-Arab denen tarihi iyi bilen kimselerdir. Bilhassa fetvaları ve Kur'an'la ilgili açıklamalarıyla tanınmışlardır. Bkz. Canan, *Peygamber Yıldızları*, 34-35.

hicret eden kimselerdi. Bu vasfa sahip sahâbiler Kur'ân'da övülmüşlerdir.¹⁰⁵ Kur'ân'a göre bu insanlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onlar rukû'a varırlar, secde ederler ve Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilerler. Alametleri yüzlerindeki secde eseridir. Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, ziraatçıların hoşlandığı ekin gibidirler. Allah bunları böylece çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir.¹⁰⁶ Bunlarla birlikte, hemen bütün Sün-nî yaklaşımın genel anlayışına göre sahâbe, Allah ve Resulullah'ın rızasında yarışan; Resulullah'a büyük sevgiler taşıyan; Allah'ın ismini yüceltmek, insanlığa hak ve adaleti, hayrı ulaştırmak için gece ve gündüz gayret ve cehd eden seçkin insanlardır. Benzeri faziletleri, iyilik ve güzellikleri tâdât edilmekle de kadri yüceltilmiş olamaz. Çünkü onları Allah senâ etmiş ve Kur'ân'da onları tezkiye ve tadîl etmiş, ümmetin hayırlıları olarak vafsetmiştir.

Kur'ân'ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde sahâbenin faziletleri dile getirilmiş ve bu neslin diğer Müslüman nesillere üstünlüğü açıkça belirtilmiştir. İlgili eserlerde yer alan ashâbı öven bazı âyet ve hadislerle onların kıymetleri yükseltilmiş ve ümmetin en hayırlı nesli olarak müjdelenmişlerdir.¹⁰⁷

Sahâbenin dindeki yeri ve önemi, bizzat Kur'ân'ın ifadelerine başvurulması suretiyle araştırıldığı zaman, Kur'ân'ın ona çok önemli bir yer bahsettiği açıkça görülmektedir. Allah Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde sahâbenin faziletlerinden bahsederek onları övmüş ve onların "adalet" sahibi insanlar olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸ Sahâbeyi öven, onlara mağfiret ve Cennet vaad eden âyetler bütün ashâbı kapsar. Sahâbî olduğu kesin bilinenler arasında âyetlerin istisna ettiği ve faziletini onaylamadığı herhangi bir grup veya şahıs bilinmemektedir.¹⁰⁹

İlk İslâm büyüklerinden günümüze kadar gelip geçen bütün Ehl-i Sünnet uleması, Kur'ân'da ashâbın tebric edilmesi ve yüceltil-

¹⁰⁵ Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 237; Bağcı, 22.

¹⁰⁶ Fetih, 48/29.

¹⁰⁷ Bkz. Zâhir, İhsan İlâhi, *Şi'a'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984, 19, 44-47; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 71; Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 237-238; Geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 522-525.

¹⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel*, I, 192; Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 522-523.

¹⁰⁹ Çapan, 138-145, 151.

mesiyle ilgili âyetleri böyle anlamakta ihtilâf etmezler.¹¹⁰ Özellikle “Kim Allah’a ve Rasûlüne itaat ederse işte onlar, Allah’ın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, siddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!”¹¹¹ âyetinin bazı Sünnî kaynaklarda sahâbenin faziletine ve ilk üç halifeye ilişkin işaret edildiği ifade edilerek açıklandığı görülmektedir.¹¹²

Ahzâb 33/33, Sâffât 37/130 ve Şûrâ 42/23 gibi bazı âyetler de Selef ve Ehl-i Sünnet ulemâsi tarafından Ehl-i Beyt’e ve onların faziletine dâir işaret olarak yorumlanmıştır.¹¹³

Ebû Hanîfe, *Vasıyye*’sinde Hz. Peygamber’den sonra ümmetin en faziletlisi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’dir. “İlk önce iman edenler, herkesi geçenlerdir. Allah’a yakın olanlar onlardır. Onlar Naîm cennetlerindedir.”¹¹⁴ âyetinin bu hususu ifade ettiğini, önceliği olan herkesin faziletli olduğunu ifade eder.¹¹⁵

Bazı âyetlerde geçen “*es-Sâbikûn el-Evvelûn*” ifâdesiyle kastedilenlere ashâbın mümtazları, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi İslâm’ın büyükleri dâhildir. Ancak “*es-Sâbikûn el-Evvelûn*” ifâdesiyle ilgili farklı görüşler vardır. 1. Saîd ibnu’l-Müseyyib’e göre bunlar iki kibleye de namaz kılanlardır. 2. Şa’bî’ye göre bunlar *Biatü’r-Rıdvân*’a katılanlardır. 3. Muhammed b. Ka’b’a göre Bedir ashâbıdır. 4. İlk Müslüman olanlar denmiştir (bu ilk kişinin; Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali yahut Hz. Zeyd veyahut Hz. Hatice olabileceği konusunda da ihtilâf vardır).¹¹⁶ Allah Teâlâ hiçbir ayırım yapmadan hepsinden razı olduğunu ilan etmiştir.

Kur’ân’da çizilen sahâbe portresinde bazı âyetler onları çeşitli sebeplerle uyarı nitelikli anlatımlarla ifade etmektedir. Bazı âyetlerde ise, onların “hakiki Mü’min olmaları”; “Allah rızasını aramaları”; “fazilet sahibi olmaları”; “takvaya kilitlenmeleri”; “rüşd sahibi olmaları”; “ibadete düşkün olmaları”; “kâfirlere karşı şedid olmaları”; “kâfirlerin gayzını artırmaları”; “kendi aralarında çok merhametli olmaları”; “mağfiret ile müjdelenmeleri”; “Allah’ın onlardan razı ol-

¹¹⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 521-522.

¹¹¹ Nisâ 4/69.

¹¹² Bkz. Çapan, 226-228.

¹¹³ Sarıcık, Murat, *Kavram ve Misyon Olarak Ehl-i Beyt*, İstanbul 1997, 45-145.

¹¹⁴ Vâkıa, 56/10.

¹¹⁵ Ebû Hanîfe, 61 (Arapça metin 89).

¹¹⁶ Canan, *Peygamber Yıldızları*, 33-34.

ması"; "Cennetin vaadedilmesi"; "Tevrat ve İncil'de bahsedilmeleri"; "en hayırlı topluluk olmaları"; "âdil kabul edilmeleri" şeklinde övüldüğü görülmektedir.¹¹⁷ Ashâbın övülmesi konusuyla ilgili bazı âyetlerin mealleri şöyledir:

"Böylece sizi insanlara şâhid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şâhid ve örnektir"¹¹⁸ "Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz."¹¹⁹ "Ey Peygamber! Allah'ın yardımı sana ve sana uyan Mü'minlere yeter"¹²⁰ "İman edip de Allah yolunda hicret ve cihâd edenler, onları barındıranlar ve onlara yardım edenler: İşte gerçek Mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız rızık da onlarındır."¹²¹ "İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnuturlar. Allah onlara içinde ebedî kalacakları, içlerinde ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır..."¹²² "Andolsun ki, Allah, Peygamber'i ve güçlük zamanında ona uyan Muhâcirlerle Ensârı affetti, tebelerini kabul etti"¹²³ "İşte bunlar-ki cennet yârânı içindedirler- işlediklerinin en güzel(ler)ini kabul edeceğimiz, günahlarından geçeceğimiz kimselerdir. (Bu), onların va'd olunageldikleri, dosdoğru bir söz vermedir"¹²⁴ "Ey Muhammed! Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganîmetler bahşetmiştir."¹²⁵ "İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır."¹²⁶ "Ne oluyor size ki (iman ettikten sonra da) Allah yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin (bütün) mirâsı Allah'ındır. İçinizde fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan muhârebe eden kimseler (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibâriyle (o fetihten) sonra harcayan muhârebe edenlerden daha büyüktür. (Bununla beraber) Allah (bu iki zümreden) her birine en güzel olanı (cenneti) vaad etti. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır."¹²⁷ "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Çapan, 47-145.

¹¹⁸ Bakara, 2/143.

¹¹⁹ Âl-i İmran, 3/110.

¹²⁰ Enfâl, 8/64.

¹²¹ Enfâl, 8/74.

¹²² Tevbe, 9/100.

¹²³ Tevbe, 9/117.

¹²⁴ Ahkaf, 46/16.

¹²⁵ Fetih, 48/18.

¹²⁶ Vâkı'a, 56/10-12.

¹²⁷ Hadid, 57/10.

gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önce tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saâdete erenlerdir.”¹²⁸

Süfyan-ı Sevrî, “Ey Muhammed! De ki: Hamd Allah’a mahsusdur. Seçtiği kullarına selâm olsun”¹²⁹ âyetinde zikredilenlerin ashâb olduğunu söylemiştir.¹³⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu gibi, Hz. Peygamber de hadislerinde, ashâbı “tebrîe” etmiş, aralarında bir ayırım yapmadan ümmetine karşı onların şânlarını yüceltmıştır. İleri gelen sahâbe hakkında da ayrı ayrı medh u senâda bulunmuştur. Hadis kitaplarının Menâkıb ve Fezâil bölümleri bu çeşit hadislerle doludur.¹³¹

Sünnî muhaddislerin hadis kaynaklarında, sahâbenin fazileti ve başkalarına tafdüli hakkında vârid olan pek çok hadis bulunmaktadır. Buhârî’nin “Fezâilu Ashâbi’n-Nebî”¹³², Müslim’in “Fezâilü’s-Sahâbe”,¹³³ Ebû Davûd’un, “Sünnet”, Tirmizî’nin *el-Menâkıb*, İbn Mâce’nin “Bâbü’n fi Fezâili Ashâb-ı Resûlillah”¹³⁴ Nesâî’nin *Fezâilü’s-Sahâbe* isimli bablarında ve Ahmet b. Hanbel’in *el-Müsned* gibi hadis kaynaklarında, Aşere-i Mübeşşere olmak üzere sahâbenin fazileti ile ilgili pek çok hadis rivâyeti yer almaktadır. Muhacir ve Ensar olarak iki kisma ayrılan her bir sahâbî topluluğu için de Hz. Peygamber’in methi olarak yer alan hadisler ayrı bablarda rivâyet edilmiştir. Sünnî hadis kitaplarının “Menâkıbu’s-Sahâbe”¹³⁵ bahisleri, bazı fırkaların haklarında teberrî etikleri sahâbenin sıfatlarını öven nakillerle doludur.

¹²⁸ Haşr, 59/8-9.

¹²⁹ Neml, 27/59.

¹³⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 525.

¹³¹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 523; Geniş bilgi için bkz. Sarıçık, Murat, *Sahâbe Modeli*, İstanbul 1997, 34-245.

¹³² Zebîdî, IX, 325-407. Ayrıca Ensar’ın faziletleri ile ilgili bkz. “Bâbu Menâkıb-ı’l-Ensâr”, X, 3-28.

¹³³ Müslim’in *Fezâilü’s-Sahâbe*’nin 40. babında Ebû Süfyan’ın faziletleri ile ilgili hadisin tarihen yanlışlığı ile ilgili bkz. Hatipoğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, 13-14.

¹³⁴ *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul 1982, I, 163-291 (“Bâbü’n fi Fezâili Ashâbi Resûlillah”, 93-166).

¹³⁵ Tirmizî, *el-Menâkıb*, 26; “Ağacın altında biat edenlerin hiçbiri cehenneme girmeyecektir”. Müslim, *İman*: 175; Tirmizî, *el-Menâkıb*: 57, 58.

İbn Hacer ve Bağdâdî tarafından kaydedilmiş olan bu hadislerden ashâbı öven bazıları şöyledir:

“Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir. Sonra öyle bir kavim gelir ki şehâdetten önce yemin ederler ve şâhidlikleri talep edilmeden şehâdette bulunurlar”; “Ashâbıma dil uzatmayın. Nefsimi elinde tutan Zât-ı Zülcelâl’e yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın tasadduk etseniz yine de onlardan birinin bir müdd (takriben 18 litrelik ölçek), hatta yarım müdd miktarındaki harcamasına sevabça ulaşamazsınız”¹³⁶; “Cenâb-ı Hak, ashâbımı nebîler ve peygamberler hariç bütün cin ve inse tercih etmiş, üstün tutmuştur”; “Kitapta size ne verilmişse onunla amel edeceksiniz, onu terk etmekte hiçbir özür kabul edilmez. Kitapta bulunmayan bir şey olursa, benden vaki olan sünnet esastır. Benden vakî bir sünnet yoksa ashâbımın söylediğine uyacaksınız. Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir. Onlardan hangisini esas alırsanız hidâyete erersiniz. Ashâbımın ihtilâfı sizin için rahmettir”; “Ashâbımın benden sonra ihtilâf edeceği şeyler hakkında Rabbime sordum. Allah (c.c) şu vahiyde bulundu: ‘Ey Muhammed! Senin ashâbın benim katımda gökteki yıldızlar gibidir. Bazısı bazısından daha parlaktır. Kim onların ihtilâf ettikleri şeyden herhangi birini esas alırsa, o benim yanımda hidâyet üzeredir.’; “Allah beni ve ashâbımı seçti. Onları bana hısım ve yardımcıları kıldı. Bilesiniz âhir zamanda bir gürûh çıkıp onların kadrini düşürmeye çalışacak. Sakın onlarla evlenmeyin, onlara kız vermeyin, onlarla birlikte namaz kılmayın, cenâzelerine namaz kılmayın. Onlara lânet etmeniz helâldir”; “Ashâbım hakkında Allah’tan korkun. Onları kendinize hedef edinmeyin. Kim onları severse bu bana olan sevgisi içindir, kim de onlara buğz ederse bu da bana olan buğzu sebebiyledir. Onları kim incitirse beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah’ı incitir. Allah’ı incitenin ise belâsı yakındır”.

Sahâbenin kusurları karşısında da saygı ve edeb gösterilmesi gerektiği hususuna delil olacak bazı rivâyetler Sünnû hadis kaynaklarında yer almaktadır.¹³⁷

Fezâil, menâkıb edebiyatı, ricâl ve tabakât eserlerinde Rafizî olarak nitelenen zümrelerin sahâbe hakkındaki itham veya iftiralarına karşı sahâbe hakkında tezkiye hüküm ve değerlendirmeleri ya-

¹³⁶ Buhârî, *Fezâilü'l-Ashâb* 5; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe* 221,222.

¹³⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 527-531.

pılmaktadır. Sahâbe arasında cereyan eden şiddetli siyâsî ihtilâflara rağmen, ashâbın birbirlerinin faziletlerini itiraf ettiklerine dair rivâyetlere de ilgili kaynaklarda yer verildiğini görmekteyiz.¹³⁸ Sahâbe tarihleri (Tarihu's-Sahâbe) türü eserlerde, sahâbenin hal tercümelerinin anlatıldığı bölümlerde Hz. Ebû Bekir'in hayatı ve faziletleri, Hz. Ömer'in faziletleri ve diğer sahâbelerin faziletleri ve hal tercümelerinin yazıldığı bölümlere yer verilmektedir.¹³⁹ Sahâbeye dair pek çok eserde, "Aşere-i Mübeşşere"¹⁴⁰ veya sahâbe kimliği vurgulanarak onların faziletlerine dair rivâyetlere yer verilmiştir.

Ehl-i Sünnet ulemasının muhabbet, meveddet, ihtiram ve takdirini; Hz. Ali, çocukları ve ahfadının biyografisi ile ilgili eserler yazan İbn Sa'd, Buharî, İbn Ebî Hâtim er-Razî, el-Hafîb el-Bağdâdî, İbn Asâkir, Abdulganî el-Makdisî, el-Mizzî, Zehebî, İbn Kesîr, İbn Hacer ve diğerleri gibi terâcim ve rical ulemasının kitaplarında da çok açık bir şekilde görmek mümkündür.¹⁴¹

Şî'a geleneğinde Ehl-i Beyt'in fazileti ile ilgili zengin literatürün bir benzeri de, Sünnî literatürde sahâbenin fazileti olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴²

İbn Hacer, taksiminde, hadis râvîlerinin tamamını 12 mertebeye ayırır. *Takrîbu't-Tehzîb*'in mukaddimesinde zikredilen tabloda, ilk mertebede sahâbeye yer verir ve "şerefleri sebebiyle bunu tasrih ederim" diye belirtir.¹⁴³

Daha sonraki dönemde ve günümüzde çok sayıda bu tarz müstakil eserler veya farklı konulara tahsis edilmiş olmakla birlikte¹⁴⁴, sahâbenin faziletine dair de bilgilerin yer aldığı eserler te'lif edilmiştir.¹⁴⁵

¹³⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 527-531.

¹³⁹ Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân (277/890), *Kitâbu'l-Marife ve't-Tarih*, nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat 1974, I, 238-346, 446-567.

¹⁴⁰ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*, 343.

¹⁴¹ Bundârî, Muhammed, *et-Teşeyyû' beyne Mefhûmi'l-Eimme ve'l-Mefhûmi'l-Fârisî*, Amman 1988, 7-9.

¹⁴² Muhakkik Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs'ın, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in *Kitâbu Fezâili's-Sahâbe* (I-II, Beyrut 1983) adlı eserine yazdığı mukaddimeye yer alan liste için bkz. 17-20.

¹⁴³ Geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, II, 45.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hacer el-Heytemî (974/1566), *es-Savâiku'l-Muhrikati fî'r-Reddi alâ Ehli'l-Bid'a ve'z-Zandaka* isimli eserde de sahâbenin fazileti yer almıştır. Bu es-

IV. Sünnî Kaynaklarda Sahâbe Arasındaki İhtilâfın Ele Alınışı

Şî'a'nın sahâbeyi, "temayülleri ve menfaatları çatışan", "fırsatçı" ve "münafık" görünen bir şekilde "anlam kaybına" uğramış bir tarzda ele alışına dönük rivâyetlerin, Sünnî tarih kaynaklarına da intikal ettiğinin işaretleri görülmektedir.

Watt, Şî'a'nın kendi itikâdî durumunu destekleyen, fakat zaruri olarak vâkıalarla uyuşmayan bir rivâyet şekli üzerinde ısrarlı bir propaganda yürüttüğünü ve olayların rivâyetinin bu şeklinin Sünnîlerce de geniş ölçüde kabul edildiği tespitini yapmaktadır.¹⁴⁶ Ancak sahâbeye dair rivâyetlerin naklinde bazen Taberî ve İbnu'l-Esir gibi tarihçilerin "Hz. Osman ve Ebû Zer ile ilgili rivâyetleri hoş görmediğimiz için kitabımıza almadık"¹⁴⁷ şeklindeki ifadelerinde de görüldüğü gibi sahâbe konusunda bir hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tarih kaynaklarında sahâbe arasındaki ihtilâf konularının ele alınışında sahâbe hakkında menfi denilebilecek pek çok rivâyete de yer verilmiştir. Çoğu Sünnî kaynaklarda bu sunuş tarzından farklı bir bakış açısının ve üslûbun kullanıldığının da ilgili kaynaklarda pek çok örneği bulunmaktadır.

Çeşitli fırka müelliflerine göre, aralarında ihtilâf olduğu iddia edilen bazı sahâbîler arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasında farklı yaklaşımların tarihî gerçeklikle çelişkileri; konuya, mensubu olunan görüşler açısından yaklaşıldığını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen sahâbe arasındaki ihtilâf değişik argümanlarla uygun manalara yorumlmuştur. Bunlardan birisi de ashâbın birbirleriyle ilişkisinin öne çıkarılmasıdır.

Sünnî kaynaklar, Hz. Ali'nin kendisinden evvel hilâfet makamında bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le olduğu gibi, Hz. Os-

Savâiku'l-Muhrîka li İhvâni'sh-Şeyâtin ve'd-Dalâl ve'z-Zandaka ismiyle bilinen müellifi belli olmayan eserle aynı olmalıdır.

¹⁴⁵ Bu tür eserlerin bir listesi için bkz. Ahmed Ferid, *el-Fevâidü'l-Bedâa*, Riyâd 1979, 162-163.

¹⁴⁶ Bkz. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 45; Sünnî kaynakların bu denli Şî'i etkiye maruz kalmasını mümkün görmeyen farklı yaklaşımlar da vardır. Bkz. Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Hilâfet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, İstanbul 1966, 444-459.

¹⁴⁷ Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998, 8-9.

man'la da vazifede samimî bir işbirliği yapmak suretiyle onlara hürmet ve itaatten geri kalmadığını belirtirler.¹⁴⁸ Mes'ûdî'nin de yer verdiği, Taberânî'nin naklettiği ve Heysemî'de bu nakille yer alan bir rivâyette, Muviye, İbn Abbâş'la bir topluluk huzurundaki konuşmasında, İbn Abbâs'a Hz. Ali dâhil, ileri gelen diğer sahâbe hakkındaki görüşlerini sorduğunda; İbn Abbâs'ın, ilgili sahâbe ve özellikle Hz. Ali hakkında onların faziletlerini ve üstün özelliklerini methetmesini sükutla dinlediği kaydedilir.¹⁴⁹

Bazı fırkalarda bir kısım sahâbe hakkında olumsuz değerlendirmeye sebebi olan tarihî ve siyâsî hadiseler, o sahâbînin de arasında yer aldığı siyâsî ve iç çatışmalar, özellikle Sünnî yaklaşımda, sahâbenin doğrudan ve birinci derecede rol oynadığı hadiseler olarak ele alınmamıştır. Sünnî kaynaklarda Nâsibî, Haricî ve Rafizîlerin cehâletle veya iftira yahut küçültmek amaçlı olarak buğzettikleri bazı sahâbe hakkında yapageldikleri ithamlar reddedilmiştir. Sahâbenin Hz. Peygamber'in vefatı sonrası, saltanat davasına düştükleri ve "riyâsetleri peşinde oldukları" gibi yapılan suçlamalara karşı Kur'an ve sünnetten delillerle açıklamalar yapılmıştır.

Bazı rivâyetlerde, açıkça, sahâbîlerin kendi çevrelerinde vukûa gelen çeşitli fitnelere uzak kaldıkları, sahâbe döneminde zuhur eden fitnelere göz önünde bulundurulacak olursa, bu fitnelere sahâbeden hemen hemen hiç kimsenin iştirak etmediği nakledilmektedir. Meselâ Cemel harbine iştirak eden sahâbîlerin sayısı hakkında gelen bir rivâyette eş-Şa'bî'nin "Cemel'e Hz. Peygamber'in ashâbından Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr'den başka hiç kimse iştirak etmemiştir. Eğer beşincisini bulurlarsa ben yalancıyım" dediği kaydedilmektedir.¹⁵⁰ Ahmed ibn Hanbel ise, "Ehl-i Bedr"den Sıffîn harbine iştirak edenlerin yetmiş kişi olduğuna dair ileri sürülen bir haberi, Şu'be'nin nasıl yalanladığını ve Huzeyme b. Sâbit'ten başka hiç kimsenin bu harbe katılmadığını nasıl kat'î bir ifade ile belirttiğini

¹⁴⁸ Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu, Ankara 1979, 96.

¹⁴⁹ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb*, Kahire 1964, III, 60-62; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Ahmet Meylânî, İstanbul 1980, I, 37-39.

¹⁵⁰ Bkz. Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 103. (Zehebî, *el-Muntekâ min Minhâci's-Sünne*, Kahire 1374, 389' dan naklen).

zikreder.¹⁵¹ Bir şekilde meydana gelen fitne hadiselerine, ashâbın girmekten kaçındığı ve fiilen girmek zorunda kalanların da çok az olduğu anlatılmaktadır. Sünnî kaynaklar muhâliflerinin iddialarına karşı, ashâbın hadiselerin çıkışından itibaren pek az hisse sahibi olduklarını, hep gayr-i irâdî olarak sürüklendiklerini¹⁵² açıklamaktadırlar. Meselâ, Hz. Osman zamanında hoşnutsuzluk yaratan hadiseleri açıklayarak, bunların hiçbirisinin kötü niyetle yapılmamış olduklarını izah ederler.¹⁵³

Bazı yerlerde çıkan isyanlar ve bu isyanların bastırılması, hilâfetinde ortaya çıkan diğer olaylarla ilgili gelişmeler birçok tarih kaynağında ve İslâm tarihi ile ilgili yazılmış araştırma eserinde ayrıntıları ile anlatılmaktadır.¹⁵⁴ Olay hakkında, katledilen ve katledenler üzerine birbirinden çok farklı yorumlar yapılabilmektedir.

Eş'arî'nin ve kendisinin konuyla ilgili görüşünü ifade eden Şehristânî, Cemel vak'asında Hz. Ali'nin bazı hatırlatmaları üzerine Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe'nin hatâdan tevbe edip geri döndüklerini nakletmektedir. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr aşere-i mübeşşere arasındadır. Eş'arî'nin; Hz. Muâviye ve Hz. Amr b. el-As hakkında; onların hak olan imama karşı isyan ettiklerini, Hz. Ali'nin de isyancılarla nasıl mücadele etmek gerekli ise, onlarla öylece mücadele ettiğini, Nehrevan'daki Hâricîlerin de Hz. Peygamber'in haberiyle dinden uzaklaştıklarını, Hz. Ali'nin bütün hallerinde mutlaka hak üzere olduğunu ve nereye yönelmişse hakkın da onunla beraber olduğunu belirttiği nakledilir.¹⁵⁵

Ehl-i Sünnet, sahâbe arasındaki ihtilâfta, hepsi hakkında iyi düşünür, onlara rahmet okur ve bağışlanmalarını diler, hiçbir zaman masum olup günah işlemediklerini ve içtihadlarında hata etmediklerini söylemez. Onlar müçtehitse, içtihad hatasıdır ve ona da ecir vardır. Sahâbe arasında çıkan anlaşmazlıklara dalmamak, her iki tarafa da mağfiret dilemek ve onlara dostluk duyguları beslemek tercih edilmesi gereken tavır olmakla birlikte, onlar arasında da günahkar ve kötülük işleyen, içtihadına bir nevi hevâ karıştırarak kusur işleyen

¹⁵¹ Bkz. İbn Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, nşr. T. Koçyiğit-İ. Cerrahoğlu, Ankara 1963, I, 77.

¹⁵² Canan, *Peygamber Yıldızları*, 156, 163.

¹⁵³ Kutluay, *İslâmiyette İtikâdî Mezheplerin Doğuşu*, 31-32.

¹⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991, II, 368-465.

¹⁵⁵ Şehristânî, *el-Milel*, I, 35, 118.

vardır. Ancak kötülük, birçok iyilikle birlikte olunca ikinci plana düşmüş olur ve affedilir.¹⁵⁶

Hız. Peygamber'in ashâbı arasında pek çok ihtilâfın olduğunu ileri süren İbn Kuteybe, tefsir ve ahkâm ile ilgili konularda ashâbın birbirine muhalefet etmesinin yadırganacak bir şey olmadığını belirtir. Onlardan kimisinin işittiği şey (hadis) ile amel ettiğini, kimisinin zannına başvurduğunu, kimisinin de şahsî görüşüne göre amel ettiğini ifade ederek, işte bundan dolayı Kur'an'ın te'vil (tefsir)inde ve ahkâmının çoğunda ihtilâf ettiklerini kaydeder.¹⁵⁷

Ashâb arasında ortaya çıkan ihtilâfların içtihadı dayanan ihtilâflar olduğu,¹⁵⁸ onların farklı fikirler ileri sürmelerindeki maksatlarının temelinde ise; şeriâtın gereğinin ikamesi ve dinin usullerinin devam ettirilmesi olduğu belirtilir.¹⁵⁹ Sünnî bakış açısını yansıtan bu görüş ve yaklaşım tarzını, birçok müellifin eserinde görmekteyiz. Sünnî geleneğin farklı dönemlerine mensup müelliflerin eserlerinde söz konusu konularla ilgili birbirinin benzeri yaklaşımlar ortaya konmaktadır. Her bir müellifin eserinden bu tarz değerlendirmeleri aktarmak yerine, bir müellifin meseleyi ele alışını, örnek olarak İbn Haldun'un yaklaşımını özetle sunmaya çalışalım:

Ümmetin en hayırlısı olarak geçip giden sahâbîlerin iş ve hareketlerinin hayırlı maksatlara hamledilmesini ifade eden İbn Haldun, sahâbe arasındaki ihtilâfı, onların kendi içtihadları olarak açıklar. İlk "fitne" hadiseleri olarak görülen olaylara dair görüşlerini ifade ederken, özellikle sahâbe hakkında "halleri ve doğru olan sözleri tanıklık ettiği için biz onlar hakkında hayırdan başka bir şey düşünmüyoruz" şeklinde bir yaklaşımda bulunur. Hız. Osman döneminde başlayan olaylarda, onunla diğer sahâbe arasında vukû bulan ihtilâfları ve Hız. Osman'ın öldürülmesiyle fitne ve kargaşalıkların kapılarının açılmasını değerlendirirken de taraflar hakkındaki ifadeleri şöyledir:

"Bunların her biri yaptığı işinde mâzurdur, bunlardan her biri dinî işlere önem veriyor, dinle ilgili olan hiçbir nesneyi yok ettirmiyordu. Bunlar bu olaylardan sonra meseleyi incelediler. İctihad sarf ettiler, Allah onların hallerinin gerçeğini bilir."

¹⁵⁶ İbn Teymiyye, *Ashâb-ı Kirâm (Risâletü Ashâb-ı Kiram)*, çev. Heyet, İstanbul 1997, 43-45.

¹⁵⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l- Hadis*, 432-433.

¹⁵⁸ Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, 149.

¹⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 29-30.

İbn Haldun sahâbe arasında ortaya çıkan ihtilâfı şöyle değerlendirmektedir: “Âişe, Ali, Zübeyr ve Talha’ya da vâlilerinden şikâyet ettiler. Bu şikâyetler üzerine Hz. Osman bunlardan bazılarını azletti ise de şikâyetlerin arkası kesilmedi. Kûfe valisi Saîd İbnü’l-Âs Medine’ye gelmişti. Kûfe’ye döndüğünde ahalisi yolunu kesip, azle-derek gerisin geriye Medine’ye iade ettiler. Bundan sonra Hz. Osman ile sahâbîler arasında ihtilâf baş gösterdi. Valilerini azle yanaşmadığı için sahâbîler ona darıldılar. Hz. Osman azillerin ancak suç ile olaca-ğında ısrar etti. Hz. Osman’ın diğer bazı işlerine de itiraz ettiler. Hz. Osman kendi içtihadı ile iş gördüğü gibi, ona itiraz edenler de içtihadlarına dayanarak onun işlerini tenkit ediyorlardı.”

İbn Haldun, Hz. Peygamber’in bir hadisinde belirttiği sözü ile sahâbe ve sonraki birkaç nesle adaletten ibaret olan hayrın tahsis edilmesi sebebiyle, onlara dil uzatılmamasını salık verir. Onların yaptıkları bazı işlerde şüpheye düşülmemesi, şüpheye düşülmüşse, kudret dâhilinde onlar hakkında şüpheleri gidermek üzere doğru usûl ve görüşlerin, doğruluğa götüren yolların araştırılmasını tavsiye eder. Sahâbenin ancak delillere dayanarak çeşitli fikirlerde bulduklarını, savaştıklarını ve ancak mücahit olarak hakkı üstün kılmak uğrunda öldürdüklerini belirtir.¹⁶⁰

Ashâb arasında vukû bulan hadiseleri İslâm uleması değerlendirirken her iki tarafın da İslâm’a hizmet niyetiyle hareket ettiğini, yapılan içtihadta Hz. Ali’nin isabetli olduğunu, öbürlerinin hakkı bulamadığını, ancak Hz. Peygamber’in “ıctihadında isabet edenin iki sevab (ıctihad ve isabet sevabı), isabet edemeyenin bir sevab alacağına” dair hadislerini esas alarak diğer tarafın ittiham edilemeyeceği hükmüne varmıştır.¹⁶¹ Çünkü Ashâb-ı Kiram içtihad yapmakta yetkilidir ve üstelik bu ihtilâflarda başı çekenler Hz. Peygamber ve Şeyhayn zamanlarında ve sonrasında içtihadta bulunmuş, fetvâlar vermiş kimselerdi.¹⁶² Sünnî Kelamcılara göre de, “Sahâbenin sadece

¹⁶⁰ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 546-548, 553-554.

¹⁶¹ Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 238; Canan, *Küttüb-i Sitte*, I, 531. Meselâ Cemal hadisesinin, Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması meselesinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları sebebiyle vukûa geldiği kabul edilir. Canan, *Peygamber Yıldızları*, 163.

¹⁶² Sahâbenin içtihadı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, I, 305-309; Kılıçer, M. Esad, *İslâm Fıkhdında Re’y Taraftarları*, Ankara 1975, 15-28; Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara 1985, 43-80; Şener, Abdulkadir, “İslâm Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara 1981,

hayırla anılması müstesna, başka türlü kendilerinden bahsetmekten kaçınılır.”¹⁶³ Sahâbenin faziletleri ile ilgili hadis delilleri kullanılır.¹⁶⁴

Müslümanlar arasında ilk dönemden itibaren başlayarak, ortaya çıkan fitne ve tefrika hareketlerinde genellikle dış bir düşman arama¹⁶⁵, fitne ve tefrikanın ortaya çıkışını o şekilde izah etme tavrı ve eğilimi ağır basmaktadır. Bu, kesinlikle yadsınamaz bir tarihî gerçeklik ise de, bu ele alış tarzı; “komplo teorileri”ne yatkın bir şekilde tarih yorumunu teşvik etmektedir. Bu sebeple fitne ve tefrikanın ortaya çıkmasında değişim süreçlerini algulamaktan, tarihî olayları doğru okumak ve anlamaktan uzaklaşmaktadır.

V. Ehl-i Sünnet’in Sahâbeye İlişkin Olumsuz Tavırlara Karşı Reddiyesi

Ehl-i Sünnet ulemasının sahâbeye karşı menfi tavır sergileyenlere yönelik bir duyarlılığa sahip olduklarını, sahâbe hakkındaki tekfir, ta’n ve teberri benzeri tutumların dalâletle, fıska ve küfürle nitelenmesine dönük tartışmalarını yaparak, bu hükümlerden biri ile hükümlerde bulduklarını ve sahâbeye karşı bu nevi tavırları zemettiklerini görmekteyiz.

Ehl-i Sünnetin tanımı içerisinde, bütün sahâbeye sevgi beslemek gerektiği, onlardan bazılarının buğzetmenin câiz olmadığı kaydedilmektedir.¹⁶⁶ Bu tanımlamalarda, sahâbeye buğz, onlar hakkında ta’n, onlara kusurlar atfederek onları kötüleyen ve nefret hisleri bes-

376-377; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 377-465. İctihadın cevâzi ve delilleri ile ilgili bkz. İmam Şafîi, *er-Risâle*, 248-255.

¹⁶³ İcî, 413; Taftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, 340.

¹⁶⁴ Taftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, 341.

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Maârif*, thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, Beyrut 1970, 79; İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr*, şerh: Yusuf Ali Tavil-Müfid Muhammed el-Kumeyha, Matbaatu Mısır, I-II, Beyrut ts., II, 158-159; Dineverî, Ahmed b. Davud Ebû Hanîfe (282/895), *Ahbâru’t-Tvâil*, thk. Ömer Faruk et-Tabbaî, Beyrut 1995, 62-63; Mes’ûdî, II, 329; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî (456/1063), *el-Fasl fi’l-Mile’l ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal* (III-V. Ciltler II. Cilt olarak basılmış şekilde), Mısır 1317, II, 115; Bağdâdî, *el-Fark*, 266-267, 286; Ebû Zehrâ, *İslânda Siyâsî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, 36-37; Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İstanbul 1992, 32; Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul, 1991, 261.

¹⁶⁶ Bkz. Pezdevî, 341.

leyen kitaplarında ashâbın fısk ve tekfiri için müstakil bablar tahsis eden Şî'a'nın¹⁶⁷ "teberrî" anlayışından kendi sahâbe anlayışlarındaki farklılıkların çerçevesi sunulmaktadır. Ehl-i Sünnet ve Şîâ arasındaki önemli ihtilâf mevzuları arasında; sahâbenin faziletleri veya Ehl-i Beyte tevellî tasavvurları yer alır.

Sünnûlerin Şî'îlerle tartışmalarında birbirlerini itham ettikleri noktalar; genelde İmâmet nazariyesi ve onunla ilgili hususlardır. Bunlar, İslâm'ın başlangıcındaki bazı anahtar tarihsel şahsiyetlerle yani belli isimlerin dışında genel olarak sahâbe, sahâbenin ileri gelenleri ve kelâmî kavram ve öğretilerle ilgili konulardır.

İlk Sünnî fakihler de "Sahâbe ile ilgili küfre giren ve girmeyen" hususları ifade ederken; Hz. Osman da dâhil sahâbeyi küçük görmek, onlarla alay etmek ve onlara buğzetmek küfrü gerektirmeyen bir durumdur, böyle bir hareket bid'at ve sapıklıktır hükmünü vermişlerdir.¹⁶⁸ İmam Malik (179/795); ashâba sövenin uygun bir şekilde te'dîb edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ebû Hanîfe, *Vasıyyesi*'nde Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. "İlk önce iman edenler, herkesi geçenlerdir. Allah'a yakın olanlar onlardır. Onlar Naîm cennetlerindedir"¹⁶⁹ âyetinin bu hususu ifade ettiğini ve onların faziletini ifade ederek her Mü'min ve müttakinin onları sevdiğini, buğzedenlerin münâfık ve şâkî kimseler olduklarını belirtir.¹⁷⁰

Râfızî olarak nitelenen ilk zümrelerin akidesindeki temel noktalardan birisi, sahâbîlerin ekseriyetine karşı yöneltilen küfür ithamı idi. Bu durum, Ahmed b. Hanbel ve İbn Kuteybe gibi şahısları büyük ölçüde endişeye sevketti. Şüphesiz sebep şu idi: Bu anlayış bir bütün olarak "din müessesesinin" köklerine inmekte idi; çünkü artık "din müessesesi" hadislere istinâd ettirilmişti ve bunlar da ilk olarak sahâbîlere kadar uzanıyordu.¹⁷¹

¹⁶⁷ Zâhir, İhsan İlahi, *eş-Şî'atü ve't-Teşeyyu' Fırâkun ve't-Tarih*, Lahor 1984, 343; Şî'a'nın Cenâb-ı Hakk'ı takdî ve tekzîb edercesine sahâbenin büyüklere dil uzatmasının, gittikleri yolun yanlışlığını da gösterdiğini belirten bir açıklama için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, I, 522.

¹⁶⁸ Bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul 1990, 169.

¹⁶⁹ Vâkıa, 10

¹⁷⁰ Ebû Hanîfe, 61 (Arapça metin 89)

¹⁷¹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 201.

Sünnî anlayış, genel olarak tekfir konusunda ihtiyatlı bir tutum benimsemektedir. Bu hususta etkili olan bazı âyet ve hadisler sebebiyle Sünnî müellifler, sahâbeyi ağır bir şekilde tekfir edenlerin, tekfir edilmesi konusunda dikkatli olmuşlardır. Buna rağmen, Ehl-i Sünnet uleması ve Sünnî fakihlerin sahâbe hakkında ithamda bulunanlar hususunda hükümde bulduklarına dair pek çok örnek kaynaklarda yer almaktadır. Sahâbenin ileri gelenlerini tekfir eden zümreleri bazen tekfir edenler de olmuştur.¹⁷² Sahâbe hakkında ithamda bulunanlar için hadis olarak zikredilen¹⁷³ bir hadise istinâden ilk dönem Sünnî ulemanın, Rafızîler üzerine namaz kılınmayacağı, selam verilmeyeceği ve konuşulmayacağına dair fetvalarıyla ilgili rivâyetlere yer verilmektedir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tan Kâdî İyâz, *eş-Şifâ'* da aynen şunları söyler: "Ümmeti, dalâlet ve bütün ashâb'ı küfürle ithâma müncer olan herhangi bir söz sarf eden herkesin kesinlikle küfrüne hükmediyoruz."¹⁷⁴ Dolayısıyla ashâbı kötüleyen Haricilere karşı Ehl-i Sünnet'in tavrı genellikle tenkit bazen de tekfir olmuştur.

VI. Sonuç

Hicretin birinci asrından itibaren, siyâsî/fikrî hareket ve fırkalar arasındaki ihtilâf konuları arasında sahâbeye dair tartışmalar, merkezî bir ihtilâf özelliği arz etmektedir. İlk dönemden itibaren farklı tarihî safhalarda, bir sebep veya bir sonuç olarak önemli işleve sahip olduğunu gördüğümüz sahâbeye bakış meselesinin; dine bakıştan tarihe bakışa kadar etkisini gösteren bir özelliğe de sahip olduğu görülmektedir. Sahâbeye bakışın bu etkileri günümüzde de geçerliliğini tespit edebileceğimiz bir husustur. Bu durum aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in sınırlarını ve tanımını da belirlemektedir. Şî'a'da Ehl-i Beyt'in özel konumu ve İmâmet nazariyesi ne anlam ifade ediyorsa, Ehl-i Sünnet de sahâbeyi merkez alan bir hadis literatürüne, tefsir an-

¹⁷² Bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, II, 10; Bağdâdî; Sünnet ehlinin Süleyman b. Cerîr'i, Hz. Osman'ı küfürle suçladığı için tekfir ettiğini belirtir. Bağdâdî, *el-Fark*, 33; Bağdâdî'nin konu ile ilgili diğer görüşleri için bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 42, 104.

¹⁷³ "...Bilesiniz âhir zamanda bir gürûh çıkıp onların (sahâbenin) kadrini düşürmeye çalışacak. Sakın onlarla evlenmeyin, onlara kız vermeyin, onlarla birlikte namaz kılmayın, cenâzelerine namaz kılmayın. Onlara lânet etmeniz helâldir"

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, II, 265.

layışına ve tarihî yorumlama kavrayışına sahip olmuştur. Ayrıca, Sünnî anlayışta sahâbenin seçkin konumu; diğer fırkaların sahâbeye karşı tekfir, ta'n ve teberri gibi eğilimlerine karşı bir reddiye tavrını da yansıtmaktadır. Aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in tarihî süreçte diğer fırkaları bazı terimlerle nitelemesi, bu fırkaların sahâbe anlayışlarına yönelik Sünnîliğin reddiye tavrı olarak kullanılmıştır.

Sünnî âlimlerce sahâbe hakkında menfi kanaat ifade eden rivâyet malzemesine itibar edilmemiştir. Sahâbenin her birinin Resulullah'a itibar ederek Kur'an'ı anladıkları, ibadet ve diğer taatlerinde Rasûlü örnek aldıkları sürekli göz önünde bulundurulmuştur. Sahâbenin siyâsî kişiliğinin de iyi yönde tahlil edilerek, anlaşılır ve mâkul ölçüler içerisinde hareket ettiklerini îmâ eden bir tarzda ele alındığı görülmektedir.

Ehl-i Sünnet'in hilâfete bakışını şekillendiren temel yaklaşım sahâbe algısıdır. Daha açık ifadeyle, hilâfet meselesinde tarihî süreçte meşrûiyet kazandıran yaklaşımı, sahâbe anlayışı ile ilişkili bir konudur. Bu durumun, sahâbe sonrası süreçte de iktidarla ilişkilere yansıyan bir bilinçaltı oluşturup oluşturmadığı ayrı bir konudur.

Sahâbe meselesi ve onunla ilgili hususlar, İslâm Tarihi'nin en önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. Bu duruma sahâbe arasında vukû bulan ihtilâfların sebebiyet verdiği düşünülse de, tarihî gerçekliğinden farklı değerlendirmelerin ve buna göre oluşmuş sahâbe tasavvurlarının, ihtilâfları daha büyük probleme dönüştürdüğü de bir vâkiadır. Tarihî geçmişine nazaran fırkaların tarihî süreçte, sahâbeye dair keskin ve sert bazı yargılarında, bir yumuşama gözlenmektedir. Bu eğilimin, Sünnîliğe uzak sayılan fırkalarla, arasındaki mesafeleri yakınlaştırmaya dönüştürdüğü bir gerçektir.

Ehl-i Sünnet'in bakış açısıyla sahâbe kimliği; onların tarihî veya siyâsî kişiliğinden ziyâde, dinî değerini ifade etmektedir. Sünnî anlayış bu kanâate sahip olmakla birlikte, sahâbenin kendi aralarında derece ve fazilet bakımından farklılıklarını kabul etmekte, ayrıca sahâbenin "masumiyet"ini de reddetmektedir. Bu çerçevede Ehl-i Sünnet sahâbe konusunda müşterek duygu ve anlayışa sahip olduğu bir görüşü benimsemektedir.